

แนวปัญหาเฉลย

[เสริมทักษะความรู้]

ชั้นจุฬารักษามิกโท [จุฬโท]

อภิศรรณมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

วัดระฆังโฆสิตารามวรณมหาวิทยาลัย

แนวปัญหาเฉลยปริจเฉทที่ ๓

ปกิณณกสังคหะ จำนวน ๕๐ ข้อ

ข้อ ๑ ถาม. ในปกิณณกสังคหะนี้ ท่านพระอนรุทธาจารย์ แสดงการสงเคราะห์ปรมัตถธรรมอะไรไว้บ้าง ธรรมเหล่านั้น เรียกว่าอะไร แปลว่าอะไร มีอะไรบ้าง และสงเคราะห์โดยธรรมอะไรบ้าง?

ตอบ. ในปกิณณกสังคหะนี้ ท่านพระอนรุทธาจารย์แสดงการสงเคราะห์สภาวะของนามธรรมไว้ ๒ อย่าง คือ จิตและเจตสิก เรียกว่า นามเตปญญาส แปลว่า สภาพของนามธรรม ๕๓ ประการ ได้แก่ จิตทั้งหมด ว่าโดยสภาวะมีอย่างเดียว คือ มีการรู้ อารมณ์อยู่เสมอ (อารมณ์วิชขานนลกขณฺ) จึงนับเป็น ๑ ส่วนเจตสิก ๕๒ นั้น แต่ละดวงก็มีลักษณะโดยเฉพาะ ๆ ของตน ไม่เหมือนกัน จึงนับเป็น ๕๒ รวมเป็นสภาพของนามธรรม ๕๓ ประการ และท่านแสดงสงเคราะห์โดยธรรม ๖ หมวด คือ เวทนา เหตุ กิจ (และฐาน) ทวาร อารมณ์ และวัตถุ

ข้อ ๒ ถาม. จงแสดงคาถาที่แสดงมาติกาทั้ง ๖ และคำปญญาของพระอนรุทธาจารย์ ในปกิณณกสังคหะ พร้อมทั้งบาลีและคำแปล ?

ตอบ. แสดงคาถาที่แสดงมาติกาทั้ง ๖ และคำปญญาของพระอนรุทธาจารย์ พร้อมทั้งบาลีและคำแปล ดังนี้

๑. สมปยุตฺตา ยถาโยคํ	เตปญญาส สภาวโต
จิตฺตเจตสิกกา ธมฺมา	เตสนฺทานิ ยถารหํ.
๒. เวทนาเหตุโต กิจจ -	ทวาราลมพฺพนวตฺถุโต
จิตฺตูปาทวเสเนว	สงฺคโท นาม นียเต.

แปลความว่า

สภาวะธรรม ๕๓ คือจิตและเจตสิก ชื่อว่า นามเตปัญญาสะ ว่าโดยลักษณะของ
 ตนๆ ประกอบด้วย เอกุปปาตตา เป็นต้น ตามที่ประกอบได้ ดังแสดงแล้วโดยพิสดาร
 (ในปริจเฉทที่ ๒) บัดนี้ ข้าพเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์) จะแสดงปกิณณกสังคหะของจิต
 และเจตสิก ว่าด้วยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นของจิต โดยประเภทแห่งเวทนา เหตุ กิจ ทวาร
 อารมณ์ และวัตถุ ตามสมควร

ข้อ ๓ ถาม. ในปริจเฉทที่ ๓ นั้นท่านแสดงธรรมไว้กี่หมวด เรียกว่าอะไร คืออะไรบ้าง?
 จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. ในปริจเฉทที่ ๓ นั้น ท่านแสดงธรรมไว้ ๖ หมวด เรียกว่า ปกิณณก
 สังคหะ คือ

๑. เวทนาสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิก โดยประเภทแห่ง
 เวทนา ๓ หรือ เวทนา ๕

๒. เหตุสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิกโดยประเภทแห่งเหตุ ๖
 หรือ ๘

๓. กิจจสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิก โดยประเภทแห่งกิจ
 ๑๔ และฐาน ๑๐

๔. ทวารสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิก โดยประเภทแห่ง
 ทวาร ๖

๕. อารัมมณสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิกโดยประเภทแห่ง
 อารมณ์ ๖

๖. วัตถุสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิกโดยประเภทแห่งวัตถุ ๖

ข้อ ๔ ถาม. ให้อธิบายความเป็นไปแห่งประเภทของเวทนา ๓ เวทนา ๕ และให้แปล
ในคาถาดังต่อไปนี้

สุข ทุกขมฺเพกขาติ

ตวิธา ตตฺถ เวทนา

โสมนสฺส โทมณสฺส-

มิตฺติ เภเทน ปณฺจธา ฯ

ตอบ. ความเป็นไปแห่งประเภทของเวทนา ๓ มีดังนี้ การเสวยอารมณ์ของสัตว์
ทั้งหลายนั้น ย่อมมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกสบาย เรียกว่า สุขเวทนา

๒. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกไม่สบาย เรียกว่า ทุกขเวทนา

๓. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกเฉย ๆ ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ เรียกว่า
อทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา)

ข้อ ๕ ถาม. เวทนาสังคหะ ท่านแสดงเวทนาเป็นกี่นัย คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมายมาด้วย และแต่ละนัยนั้น มีเวทนาที่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดง
พร้อมความหมาย

ตอบ. เวทนาสังคหะ ท่านแสดงเวทนาเป็น ๒ นัย คือ

๑. อารัมมณานุภาวนลักษณะนัย คือ นัยที่ว่าโดยอาการเป็นไปแห่งการเสวย
อารมณ์ของเวทนา มี ๓ ประเภท คือ สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ (อุเบกขา)

๒. อินทริยเภทนัย คือ นัยที่ว่าโดยอาการเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง มี ๕ ประเภท
คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมณัส อุเบกขา

อารัมมณานุภาวนลักษณะนัย หมายถึง การแสดงลักษณะแห่งการเสวยอารมณ์ของ
สัตว์ทั้งหลายนั้น มีอยู่ ๓ อย่างด้วยกัน คือ

๑. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกสบาย เรียกว่า สุขเวทนา

๒. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกไม่สบาย เรียกว่า ทุกขเวทนา

๓. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกเฉย ๆ ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ เรียกว่า
อทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา)

อินทริยเภทนัย หมายถึง การแสดงเวทนาโดยประเภทแห่งอินทริย์ คือ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน ๆ ของเวทนา มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในสุขสหคตกาย วิญญาณจิต ๑ เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า **สุขเวทนา** (สุขินทริย์)

๒. ความรู้สึกไม่สบายเกี่ยวข้องกับกายนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในทุกขสหคตกาย วิญญาณจิต ๑ เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า **ทุกขเวทนา** (ทุกขินทริย์)

๓. ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในโสมนัสสสคตจิต ๖๒ เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า **โสมนัสสเวทนา** (โสมนัสสินทริย์)

๔. ความรู้สึกไม่สบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในโทสมูลจิต ๒ เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า **โทมนัสสเวทนา** (โทมนัสสินทริย์)

๕. ความรู้สึกเฉย ๆ นั้น เวทนาเจตสิก ที่อยู่ในอุเบกขาสหคตจิต ๕๕ เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า **อุเบกขาเวทนา** (อุเปกขินทริย์)

ข้อ ๖ ถาม. จงจำแนกจิต ๑๒๑ ดวง โดยเวทนา ๓ และ เวทนา ๕ มาดู ?

ตอบ. จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนา ๓ ดังต่อไปนี้

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา มี ๖๓ ดวง คือ

สุขสหคตกายวิญญาณจิต ๑

โสมนัสสสคตจิต ๖๒

๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา มี ๓ ดวง คือ

ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑

โทมนัสสสคตจิต ๒

๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา มี ๕๕ ดวง คือ

อุเบกขาสหคตจิต ๕๕

จำแนกจิต ๑๒๑ ดวง โดยเวทนา ๕ ดังต่อไปนี้

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา มี ๑ ดวง คือ

สุขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา มี ๑ ดวง คือ

ทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑

๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา มี ๖๒ ดวง คือ

โลกโสมนัส	๔	โสมนัสสันตிரณจิต	๑
โสมนัสหสิตุปบาทจิต	๑	มหากุศลโสมนัส	๔
มหาวิบากโสมนัส	๔	มหากิริยาโสมนัส	๔
ปฐมฉานจิต	๑๑	ทุติยฉานจิต	๑๑
ตติยฉานจิต	๑๑	จตุตถฉานจิต	๑๑

๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา มี ๒ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒

๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา มี ๕๕ ดวง คือ

โลกอุเบกขา	๔	โมหมูลจิต	๒
อเหตุกอุเบกขา	๑๔	มหากุศลอุเบกขา	๔
มหาวิบากอุเบกขา	๔	มหากิริยาอุเบกขา	๔
ปัญจฉานจิต	๒๓		

ข้อ ๗ ถาม. จงจำแนกเจตสิก ๕๒ โดยเวทนา ๕ มาดู ?

ตอบ. จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยเวทนา ๕ ดังนี้

๑. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย สุขเวทนา มี ๖ ดวงคือ สัมผัสจิตตสาธารณเจตสิก ๖ (เว้นเวทนา)

๒. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย ทุกขเวทนา มี ๖ ดวงคือ สัมผัสจิตตสาธารณเจตสิก ๖ (เว้นเวทนา)

๓. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสสเวทนา มี ๔๖ ดวงคือ เจตสิก ๔๖ ดวง (เว้นเวทนา ๑ โทเจตตะ ๔ วิจิกิจฉา ๑)

๔. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสสเวทนา มี ๒๑ ดวงคือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เวทนา, ปิตี) โมจตุกเจตสิก ๔ โทจตุกเจตสิก ๔ ถิทุกเจตสิก ๒

๕. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนา มี ๔๖ ดวงคือ เจตสิก ๔๖ (เวทนา ๑ ปิตี ๑ โทจตุกะ ๔)

ข้อ ๘ ถาม. ให้แสดงจำนวนเจตสิกต่อไปนี้

ก. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างเดียว

ข. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๒

ค. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๓

ง. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๔

จ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๕

ฉ. เจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง

ตอบ. แสดงจำนวนเจตสิกต่อไปนี้

ก. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างเดียวมี ๖ ดวง คือ ปิตีเจตสิก ๑ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาอย่างเดียว โทจตุกเจตสิก ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาอย่างเดียว วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียว

ข. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๒ อย่าง มี ๒๘ ดวง คือ โลติกเจตสิก ๓ โสภณเจตสิก ๒๕ ทั้ง ๒ จำพวกนี้ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาและอุเบกขาเวทนา

ค. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๓ อย่าง มี ๑๑ ดวง คือ ปกิณณกเจตสิก ๕ (เวณปิตี) โมจตุกเจตสิก ๔ ถิทุกเจตสิก ๒ ทั้ง ๓ จำพวกนี้ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา โสมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

ง. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๔ อย่าง ไม่มี

จ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๕ อย่าง มี ๖ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๖ (เวทนา)

ฉ. เจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง มี ๑ ดวง คือ เวทนาเจตสิก

ข้อ ๙ ถาม. จงแสดงเจตสิกในข้อต่อไปนี้

ก. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาไม่ได้

ข. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาไม่ได้

ค. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาและอุเบกขาเวทนาได้ทั้ง ๒

ง. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา และ อุเบกขาเวทนาไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงเจตสิกในข้อต่อไปนี้

ก. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาไม่ได้ มี ๑ ดวง คือ ปิติเจตสิก

ข. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาไม่ได้ มี ๑ ดวง คือ วิจิกิจณา

ค. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาและอุเบกขาเวทนาได้ทั้ง ๒ มี ๔๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เวทนาและปิติ) โมจตุกเจตสิก ๔ โลติกเจตสิก ๓ ฤทฺกเจตสิก ๒ โสภณเจตสิก ๒๕

ง. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนาและอุเบกขาเวทนาไม่ได้ทั้ง ๒ มี ๕ ดวง คือ เวทนาเจตสิกและโทจตุกเจตสิก ๔

ข้อ ๑๐ ถาม. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้

ก. จิตที่เป็นกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง

ข. จิตที่เป็นอกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง

ค. จิตที่เป็นวิปากชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง

ง. จิตที่เป็นกิริยาชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง

ตอบ. แสดงจิตดังต่อไปนี้

ก. จิตที่เป็นกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๒ โสมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

ข. จิตที่เป็นอกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๓ คือ โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

ค. จิตที่เป็นวิปากชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๔ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสสเวทนา และ อุเบกขาเวทนา

ง. จิตที่เป็นกิริยาชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๒ คือ โสมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

ข้อ ๑๑ ถ้าม. คำว่า เหตุ หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง? จงแสดงความหมาย และจงอธิบายคำว่า เหตุ ให้เข้าใจชัดเจนด้วย ?

ตอบ. คำว่า “เหตุ” หมายความว่า เป็นธรรมที่ให้ผลเกิดขึ้น และให้ผลธรรมนั้นตั้งมั่นในอารมณ์ และให้เจริญขึ้นได้

ผลธรรมที่เกิดจากเหตุ นั้น ได้แก่ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อพยากตะบ้าง

อารมณ์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส สภาพธรรม ที่เกี่ยวเนื่องด้วยสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ชื่อต่าง ๆ คำพูดต่าง ๆ เรื่องราวต่าง ๆ

ธรรมที่เป็นเหตุ นั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวง คือ

๑. โลภะ ความอยากได้ ความยึดถือในอารมณ์
๒. โทสะ ความโกรธ ความประทุษร้ายในอารมณ์
๓. โมหะ ความหลง ความไม่รู้ในสภาพธรรมโดยทั่วไปตามความเป็นจริง
๔. อโลภะ ความไม่อยากได้ ไม่ยึดติดในอารมณ์
๕. อโทสะ ความไม่โกรธ ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์
๖. ปัญญา ความไม่หลง คือ รู้สภาพธรรมโดยทั่วไปตามความเป็นจริง

ข้อ ๑๒ ถาม. ให้แสดงผลธรรมที่ตั้งมั่นได้ในอารมณ์ และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์โดยอาศัยเหตุ ?

ตอบ. เหตุที่ทำให้ผลธรรมตั้งมั่นในอารมณ์นั้น คือ เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น ตลอดจนถึงจิตคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ แล้ว อกุศลจิต หรือ กุศลจิต ย่อมเกิดขึ้น และยึดอารมณ์เหล่านั้นไว้อย่างมั่นคง นี่แหละ คือ เป็นผลที่ตั้งมั่นในอารมณ์อันเกิดจากเหตุเหล่านั้น

เหตุทำให้ผลธรรมเจริญขึ้นได้นั้น คือ เมื่อจิตที่ยึดเอาอารมณ์ต่าง ๆ นั้น ค่อย ๆ มีกำลังมากขึ้น หมายความว่า โลภะก็ดี โทสะก็ดี หรือ สัทธา เป็นต้น เหล่านั้นก็ดี เมื่อขณะแรกที่เกิดขึ้นนั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ ยังไม่ทำให้ลุกลงไปถึงทุจริต หรือ สุจริตได้ แต่เมื่อมีกำลังมากขึ้นแล้ว ย่อมสามารถทำให้ผู้นั้น กระทำทุจริต หรือ สุจริต ในบรรดาทุจริต ๑๐ หรือ สุจริต ๑๐ นั้นลงไปได้ นี่แหละ คือ ธรรมที่เป็นผลที่เจริญขึ้นด้วยอาศัยเหตุเหล่านั้น

ข้อ ๑๓ ถาม. จงบอกชื่อและจำนวนของจิตเจตสิก ตามลำดับดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งเหตุที่ประกอบนั้นด้วย

ก. เอกเหตุกจิต

ข. เอกเหตุกเจตสิก

ค. ทวิเหตุกจิต

ฌ. ทวิเหตุกเจตสิก

ง. ตีเหตุกจิต

จ. ตีเหตุกเจตสิก

ตอบ. แสดงชื่อและจำนวนของจิตเจตสิก ตามลำดับดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งเหตุที่ประกอบนั้นดังนี้

ก. เอกเหตุกจิต ได้แก่ โมหมูลจิต ๒ ประกอบด้วยเหตุ ๑ เหตุ คือ โมหเหตุ

ข. เอกเหตุกเจตสิก โดยอคคิตัคคหนนัย มี ๓ ดวง ได้แก่

โลภเจตสิก มี ๑ เหตุ คือ โมหเหตุ

โทสเจตสิก มี ๑ เหตุ คือ โมหเหตุ

วิจิกิจฉาเจตสิก มี ๑ เหตุ คือ โมหเหตุ

เอกเหตุกเจตสิก โดยอคคิตัคคหนนัย มี ๒๐ ดวง ได้แก่

อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปิติ ฉันทะ) อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ วิจิกิจฉา
ที่ประกอบในโมหมูลจิต ๒ และโลภเจตสิกที่ประกอบกับโลภมูลจิต ๘ โทสเจตสิกที่
ประกอบโทสมูลจิต ๒ มี ๑ เหตุ คือ โมหเหตุ

โมหเจตสิก ที่ประกอบกับโลภมูลจิต ๘ มี ๑ เหตุ คือ โลภเหตุ และที่ประกอบกับ
โทสมูลจิต ๒ มี ๑ เหตุ คือ โทสเหตุ

อโลภเจตสิก ที่ประกอบกับญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มี ๑ เหตุ คือ อโทสเหตุ

อโทสเจตสิก ที่ประกอบกับญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มี ๑ เหตุ คือ อโลภเหตุ

ค. ทวิเหตุกจิต มี ๒๒ ดวง คือ

โลภมูลจิต ๘ มี ๒ เหตุ คือ โลภเหตุ กับ โมหเหตุ

โทสมูลจิต ๒ มี ๒ เหตุ คือ โทสเหตุ กับ โมหเหตุ

ญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มี ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ กับ อโทสเหตุ

ข. ทวิเหตุกเจตสิก โดยอคหิตัคคหนนัย มี ๙ ดวง คือ

โมหเจตสิก มี ๒ เหตุ คือ โลภเหตุ กับ โทสเหตุ

ทิฏฐิเจตสิก กับ มานเจตสิก มี ๒ เหตุ คือ โลภเหตุ กับ โมหเหตุ

อิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจจเจตสิก มี ๒ เหตุ คือ โทสเหตุ กับ

โมหเหตุ

อโลภเจตสิก มี ๒ เหตุ คือ อโทสเหตุ กับ อโมหเหตุ

อโทสเจตสิก มี ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ กับ อโมหเหตุ

ปัญญาเจตสิก มี ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ กับ อโทสเหตุ

ทวิเหตุกเจตสิก โดยอคหิตัคคหนนัย มี ๔๘ ดวง คือ

เจตสิก ๔๕ ดวง ที่ประกอบกับทวิเหตุกจิต ๒๒ ได้แก่

อัญญสมานเจตสิก ๑๓ หรือ ๑๒ ที่ประกอบกับโลภมูลจิต ๘ มีเหตุ ๒ คือ
โลภเหตุ โมหเหตุ, ที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ, ที่
ประกอบกับญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มี ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ กับ อโทสเหตุ

อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ ที่ประกอบกับโลภมูลจิต ๘ มีเหตุ ๒ คือ โลภเหตุ
โมหเหตุ, ที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ มี ๒ เหตุ คือ โทสเหตุ กับ โมหเหตุ

ทัญญู มานะ ที่ประกอบกับโลภมูลจิต มี ๒ เหตุ คือ โลภเหตุ กับ โมหเหตุ
 อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ กับ
 โมหเหตุ

ถีนะ มितระ ที่ประกอบกับโลภสังขาริกจิต ๔ มีเหตุ ๒ คือ โลภเหตุ โมหเหตุ, ที่
 ประกอบกับโทสสังขาริกจิต ๑ มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ กับ โมหเหตุ

โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นอโลภะ อโทสะ ปัญญา) ที่ประกอบกับญาณวิปยุตตจิต
 ๑๒ มี ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ

เจตสิก ๓ ดวง ที่ประกอบกับติเหตุกจิต ๔๗ หรือ ๗๙ นั้นได้แก่

อโลภเจตสิก ที่ประกอบกับกามาวจรโสภณญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ มี ๒ เหตุ คือ
 อโทสเหตุ อโมหเหตุ

อโทสเจตสิก ที่ประกอบกับกามาวจรโสภณญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ มี ๒ เหตุ คือ
 อโลภเหตุ อโมหเหตุ

ปัญญาเจตสิก ที่ประกอบกับญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙ มี ๒ เหตุ คือ อโลภ
 เหตุ อโทสเหตุ

ง. ติเหตุกจิต มี ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง คือ กามาวจรโสภณญาณสัมปยุตตจิต ๑๒
 มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ มี ๓ เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

จ. ติเหตุกเจตสิก โดยอคหิตัคคหนนัย มี ๒๗ ดวง คือ

อหิริกเจตสิก อนัตตปปเจตสิก อุทัจจเจตสิก ถีนเจตสิก มิตถเจตสิก มี ๓ เหตุ
 คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ

โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นอโลภะ อโทสะ ปัญญา) มี ๓ เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ
 อโมหเหตุ

ติเหตุกเจตสิก โดยอคหิตัคคหนนัย มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณ
 เจตสิก ๒๒ (เว้น อโลภะ อโทสะ ปัญญา) ที่ประกอบกับติเหตุกจิต ๔๗ หรือ ๗๙ มี ๓
 เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

ข้อ ๑๔ ถาม. ในจำนวนจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยเหตุแล้ว มีกี่ประเภท
คือ อะไรบ้าง ? และแต่ละประเภทรูปนั้น แบ่งเป็นกี่จำพวก มีจิตอะไรบ้าง ?

ตอบ. ในจำนวนจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยเหตุแล้ว มี ๒
ประเภท คือ

๑. อเหตุกจิต คือ จิตที่ไม่มีเหตุประกอบ มี ๑๘ ดวง ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘

๒. สเหตุกจิต คือ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ หลายอย่าง
ประกอบด้วย มี ๗๑ หรือ ๑๐๓ แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) เอกเหตุกจิต คือ จิตที่มีเหตุหนึ่ง มี ๒ ดวง ได้แก่ โมหมูลจิต ๒ มี ๑ เหตุ คือ
โมหเหตุ

(๒) ทวิเหตุกจิต คือ จิตที่มีเหตุ ๒ มี ๒๒ ดวง ได้แก่

โลภมูลจิต ๘ มี ๒ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โมหเหตุ

โทสมูลจิต ๒ มี ๒ เหตุ ได้แก่ โทสเหตุ โมหเหตุ

กามาวจรโสภณญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มี ๒ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทส
เหตุ

(๓) ตติเหตุกจิต คือ จิตที่มีเหตุ ๓ มี ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง ได้แก่ กามาวจรโสภณ
ญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภ
เหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

สำหรับจิตที่มีเหตุ ๔,๕,๖ ที่เรียกว่า จตุเหตุกจิต ปัญจเหตุกจิต และฉเหตุกจิต นั้น
ไม่มี เพราะโลภะ โทสะ โมหะ ที่เป็นฝ่ายอโลภเหตุ และอโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่เป็น
ฝ่ายโสภณเหตุ เหล่านี้ ประกอบกับจิตรวมกันไม่ได้

ข้อ ๑๕ ถาม. จงจำแนกเหตุโดยชาติ โดยภูมิ และ โดยบุคคล มาดู ?

ตอบ. จำแนกเหตุโดยชาติ โดยภูมิ และ โดยบุคคล ดังนี้

จำแนกเหตุโดยประเภทแห่งชาติ มี ๑๒ คือ

๑. อกุศลเหตุ มี ๓ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ

๒. กุศลเหตุ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๓. วิปากเหตุ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๔. กิริยาเหตุ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

จำแนกเหตุโดยประเภทแห่งภูมิ (ภูมิของจิต) มี ๑๕ คือ

๑. กามเหตุ มี ๖ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๒. รูปเหตุ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๓. อรูปเหตุ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๔. โลกุตตรเหตุ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

จำแนกเหตุโดยประเภทแห่งบุคคล มี ๒๖ เหตุ คือ

๑. เหตุที่เกิดในปุถุชน มี ๖ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๒. เหตุที่เกิดใน พระโสดาบัน มี ๖ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๓. เหตุที่เกิดใน พระสกิทาคามี มี ๖ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๔. เหตุที่เกิดในพระอนาคามี มี ๕ เหตุ ได้แก่ โลภเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๕. เหตุที่เกิดใน พระอรหันต์ มี ๓ เหตุ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

ข้อ ๑๖ ถ้าม.จงแสดงเจตสิกดังต่อไปนี้ ว่ามีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ก. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โลภเหตุ ได้ แต่เกิดพร้อมด้วย โทสเหตุ ไม่ได้

ข. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โทสเหตุ ได้ แต่เกิดพร้อมด้วย โลภเหตุ ไม่ได้

ค. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โลภเหตุ และ โทสเหตุ ได้ทั้ง ๒

ง. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โลภเหตุ และ โทสเหตุ ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงเจตสิกดังต่อไปนี้

ก. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โลกเหตุ ได้ แต่เกิดพร้อมด้วย โทสเหตุ ไม่ได้ มี ๓ ดวง คือ ปิตี ทิฏฐิ มานะ

ข. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โทสเหตุ ได้ แต่เกิดพร้อมด้วย โลกเหตุ ไม่ได้ มี ๓ ดวง คือ อีสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ

ค. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โลกเหตุ และ โทสเหตุ ได้ทั้ง ๒ มี ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปิตี) โมจตุกเจตสิก ๔ ถิทุกเจตสิก ๒

ง. เจตสิก ที่เกิดพร้อมด้วย โลกเหตุ และ โทสเหตุ ไม่ได้ทั้ง ๒ มี ๒๘ ดวง คือ โลภะ โทสะ วิจิกิจฉา และโสภณเจตสิก ๒๕

ข้อ ๑๗ ถ้าม. จงแปลและชี้แจงรายละเอียดของคาถาดังต่อไปนี้

อเหตุกาฏฐารเสก

เหตุกา เทว ทวาวิสติ

ทวิเหตุกา มตา สตต-

จตตาลีส ติเหตุกา ฯ

ตอบ. แปลคาถาดังต่อไปนี้

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบว่ อเหตุกจิต มี ๑๘ ดวง เอกเหตุกจิต มี ๒ ดวง ทวิเหตุกจิต มี ๒๒ ดวง ติเหตุกจิต มี ๔๗ ดวง

มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

อเหตุกจิต มี ๑๘ ดวง ได้แก่

อกุศลวิบากจิต

๗

อเหตุกกุศลวิบากจิต

๘

อเหตุกกิริยาจิต

๓

รวมเป็น ๑๘

เอกเหตุกจิต มี ๒ ดวง ได้แก่ โมหมูลจิต ๒

ทวิเหตุกจิต มี ๒๒ ได้แก่

โลภมูลจิต

๘

โทสมูลจิต

๒

กามาวจรญาณวิปยุตตจิต

๑๒

รวมเป็น ๒๒

ดิเหตุกจิต มี ๔๗ ได้แก่

กามาวจรญาณสัมปยุตตจิต	๑๒	} รวมเป็น ๔๗
มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต	๘	

ข้อ ๑๘ ถาม. คำว่า กิจ หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมาย

ตอบ. คำว่า กิจ หมายความว่า หน้าที่การงานของจิตและเจตสิก มี ๑๔ กิจ คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ	หน้าที่	สืบต่อภพใหม่
๒. ภวังคกิจ	หน้าที่	รักษาภพ
๓. อาวชชนกิจ	หน้าที่	พิจารณาอารมณ์ใหม่
๔. ทัสสนกิจ	หน้าที่	เห็น
๕. สวณกิจ	หน้าที่	ได้ยิน
๖. ขายนกิจ	หน้าที่	รู้กลิ่น
๗. สายนกิจ	หน้าที่	รู้รส
๘. ผุสสนกิจ	หน้าที่	รู้ถูกต้อง (กระทบสัมผัส)
๙. สัมปฏิจฉนกิจ	หน้าที่	รับอารมณ์
๑๐. สันตிரณกิจ	หน้าที่	ไต่สวนอารมณ์
๑๑. โวฏฐัพพนกิจ	หน้าที่	ตัดสินอารมณ์
๑๒. ชวนกิจ	หน้าที่	เสพอารมณ์
๑๓. ตทาสัมพนกิจ	หน้าที่	รับอารมณ์ต่อจากชวนะ
๑๔. จุติกิจ	หน้าที่	สิ้นจากภพเก่า

ข้อ ๑๙ ถาม. คำว่า ฐาน หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมาย

ตอบ. คำว่า ฐาน หมายความว่า สถานที่ที่ทำการงานของจิตและเจตสิกมี ๑๐ ฐาน คือ

๑. ปฏิสนธิฐาน	สถานที่	ที่ทำงานสืบต่อภาพใหม่
๒. ภาวนาฐาน	สถานที่	ที่ทำงานรักษาภาพ
๓. อาวัชชนฐาน	สถานที่	ที่ทำงานพิจารณาอารมณ์ใหม่
๔. ปัญจวิญญานฐาน	สถานที่	ที่ทำงานเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้อง (กระทบสัมผัส)
๕. สัมปฏิจจฐาน	สถานที่	ที่ทำงานรับอารมณ์
๖. สันตிரณฐาน	สถานที่	ที่ทำงานได้สวนอารมณ์
๗. โวฏฐัพพนฐาน	สถานที่	ที่ทำงานตัดสินใจอารมณ์
๘. ขวนฐาน	สถานที่	ที่ทำงานเสพอารมณ์
๙. ตทาลัมพณฐาน	สถานที่	ที่ทำงานรับอารมณ์ต่อจากขวนะ
๑๐. จุตติฐาน	สถานที่	ที่ทำงานสิ้นจากภาพเก่า

ข้อ ๒๐ ถาม. จงจำแนกจิต ๑๒๑ ดวง โดยกิจ ๑๔ และโดยฐาน ๑๐ มาดู ?

ตอบ. จำแนกจิต ๑๒๑ ดวง โดยกิจ ๑๔ และโดยฐาน ๑๐ ดังนี้

จำแนกจิตโดยกิจ ๑๔

๑. จิตที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ มี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

๒. จิตที่ทำหน้าที่ ภาวนากิจ มี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

๓. จิตที่ทำหน้าที่ อาวัชชนกิจ มี ๒ ดวงคือ ปัญจทวารอาวัชชนจิต ๑ มโนทวารอาวัชชนจิต ๑

๔. จิตที่ทำหน้าที่ ทสสนกิจ มี ๒ ดวง คือ จักขุวิญญานจิต ๒

๕. จิตที่ทำหน้าที่ สวนกิจ มี ๒ ดวง คือ โสทวิญญานจิต ๒

๖. จิตที่ทำหน้าที่ ฌายนกิจมี ๒ ดวง คือ ฌานวิญญานจิต ๒

๗. จิตที่ทำหน้าที่ สายนกิจ มี ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญานจิต ๒

๘. จิตที่ทำหน้าที่ ผุสสนกิจ มี ๒ ดวง คือ กายวิญญานจิต ๒

๙. จิตที่ทำหน้าที่ สัมปฏิจจนกิจ มี ๒ ดวงคือ สัมปฏิจจนจิต ๒
๑๐. จิตที่ทำหน้าที่ สันตึรณกิจ มี ๓ ดวง คือ สันตึรณจิต ๓
๑๑. จิตที่ทำหน้าที่ โวภูฏัพพนกิจ มี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑
๑๒. จิตที่ทำหน้าที่ ขวนกิจ มี ๕๕ หรือ ๘๗ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกริยาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐
๑๓. จิตที่ทำหน้าที่ ตทาลัมพณกิจ มี ๑๑ ดวงคือ สันตึรณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘
๑๔. จิตที่ทำหน้าที่ จุตติกิจ มี ๑๙ ดวงคืออุเบกขาสันตึรณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙

จำแนกจิตโดยฐาน ๑๐

๑. จิตที่ทำหน้าที่ที่ ปฏิสนธิฐาน มี ๑๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตึรณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙
๒. จิตที่ทำหน้าที่ที่ ภวังคฐาน มี ๑๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตึรณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙
๓. จิตที่ทำหน้าที่ที่ อาวชชนฐาน มี ๒ ดวง ได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ (ทางปัญจทวาร) มโนทวาราวชชนจิต ๑ (ทางมโนทวาร)
๔. จิตที่ทำหน้าที่ที่ ปัญจวิญญาณฐาน มี ๑๐ ดวงได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐
๕. จิตที่ทำหน้าที่ที่ สัมปฏิจจนฐาน มี ๒ ดวง ได้แก่ สัมปฏิจจนจิต ๒
๖. จิตที่ทำหน้าที่ที่ สันตึรณฐาน มี ๓ ดวง ได้แก่ สันตึรณจิต ๓
๗. จิตที่ทำหน้าที่ที่ โวภูฏัพพนฐาน มี ๑ ดวงได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑
ในขณะที่ทำหน้าที่ทางปัญจทวาร
๘. จิตที่ทำหน้าที่ที่ ขวนฐาน มี ๕๕ หรือ ๘๗ ดวงได้แก่ กามขวนจิต ๒๙ อปปนาขวนจิต ๒๖ หรือ ๕๘ ดวง
๙. จิตที่ทำหน้าที่ที่ตทาลัมพณฐานมี ๑๑ ดวงได้แก่อุเบกขาสันตึรณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘

๑๐. จิตที่ทำหน้าที่ที่ จุตีฐาน มี ๑๙ ดวง ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙

ข้อ ๒๑ ถ้าม. จงจำแนกเจตสิก ๕๒ โดยกิจ ๑๔ และโดยฐาน ๑๐ มาดู ?

ตอบ. จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยกิจ ๑๔ และโดยฐาน ๑๐ ดังต่อไปนี้

จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยกิจ ๑๔

๑. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติเจตสิก ๓)

๒. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ภาวังกิจ มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติเจตสิก ๓)

๓. เจตสิกที่ทำหน้าที่ อาวรัชนกิจ มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ, ฉันทะ)

๔. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ทัสสนกิจ มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๕. เจตสิกที่ทำหน้าที่ สวณกิจ มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๖. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ฆายนกิจ มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๗. เจตสิกที่ทำหน้าที่ สายนกิจ มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๘. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ผุสสนกิจ มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๙. เจตสิกที่ทำหน้าที่ สัมปฏิจฉนกิจ มี ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ, ปีติ, ฉันทะ)

๑๐. เจตสิกที่ทำหน้าที่ สันตிரณกิจ มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวิริยะ, ฉันทะ)

๑๑. เจตสิกที่ทำหน้าที่ วัฏฐัพพนกิจ มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ, ฉันทะ)

๑๒. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ขวนกิจ มี ๕๒ ดวง ทั้งหมด

๑๓. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ตทาลัมพณกิจ มี ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรติเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒)

๑๔. เจตสิกที่ทำหน้าที่ จุติกิจ มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติเจตสิก ๓)

แสดงเจตสิกโดยฐาน ๑๐

๑. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ ปฏิสนธิฐาน มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

๒. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ ภวังคฐาน มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

๓. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ อาวัชชนฐาน มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปิตติ, ฉันทะ)

๔. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ ปัญจวิญญาณฐาน มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๕. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ สัมปฏิจจณฐาน มี ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ, ปิตติ, ฉันทะ)

๖. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ สันตிரณฐาน มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวิริยะ, ฉันทะ)

๗. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ โวฏฐัพพณฐาน มี ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปิตติ, ฉันทะ)

๘. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ชวณฐาน มี ๕๒ ดวง ทั้งหมด

๙. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ ตทาลัมพณฐาน มี ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรติ ๓ อปัมมัญญา ๒)

๑๐. เจตสิกที่ทำหน้าที่ที่ จุตติฐาน มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

ข้อ ๒๒ ถาม. ในกิจ ๑๔ กิจนั้น กิจใดบ้าง ที่มีจิตทำหน้าน้อยที่สุด และ กิจใดบ้าง ที่มีจิตทำหน้ามากที่สุด ?

ตอบ. ในกิจ ๑๔ กิจนั้น กิจที่มีจิตทำหน้าน้อยที่สุด คือ โวภูฏัพพนกิจ มีจิตทำหน้าที่ ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต

กิจที่มีจิตทำหน้ามากที่สุด คือ ขวนกิจ มีจิตทำหน้าที่ ทั้งหมด ๕๕ หรือ ๘๗ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตภิรียาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

ข้อ ๒๓ ถาม. กิจมีถึง ๑๔ กิจ แต่ฐานมีเพียง ๑๐ ฐาน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด ?
จงแสดงฐานโดยพิสดาร ๒๕ มาดูด้วย ?

ตอบ. กิจมีถึง ๑๔ กิจ แต่ฐานมีเพียง ๑๐ ฐาน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะกิจทั้ง ๕ คือ ทัสสนกิจ สวนกิจ ฃายนกิจ สายนกิจ และมุสสนกิจ เหล่านี้ตั้งอยู่ในฐานเดียวกัน คือ ปัญจวิญญูณฐาน

แสดงฐานโดยพิสดาร ๒๕ ดังนี้

๑. ปฏิสนธิฐาน สถานที่ทำงานสืบต่อภพใหม่ มี ๑ ฐาน คือ

๑) ระหว่างจุติจิต กับ ภวังคจิต

๒. ภวังคฐาน สถานที่ทำงานรักษากภพ มี ๖ ฐาน คือ

๑) ระหว่างปฏิสนธิจิต กับ อาวัชชนจิต

๒) ระหว่างตทาลัมพนจิตกับอาวัชชนจิต

๓) ระหว่างชวนจิต กับ อาวัชชนจิต

๔) ระหว่างโวภูฏัพพนจิต กับ อาวัชชนจิต

๕) ระหว่างตทาลัมพนจิต กับ จุติจิต

๖) ระหว่างชวนจิต กับ จุติจิต

๓. อาวัชชนฐาน สถานที่ทำงานพิจารณาอารมณ์ใหม่มี ๒ ฐาน คือ

๑) ระหว่างภวังคจิตกับปัญจวิญญูณจิต

๒) ระหว่างภวังคจิต กับ ขวนจิต

๔. ปัญญาญาณฐาน สถานที่ทำงาน เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้อง (กระทบสัมผัส) มี ๑ ฐาน คือ

๑) ระหว่างปัญจทวาราวชชนจิต กับ สัมปฏิจฉนจิต

๕. สัมปฏิจฉนฐาน สถานที่ทำงานรับอารมณ์ มี ๑ ฐาน คือ

๑) ระหว่างปัญญาญาณจิตกับสันติริณจิต

๖. สันติริณฐาน สถานที่ทำงานได้สวนอารมณ์ มี ๑ ฐาน คือ

๑) ระหว่างสัมปฏิจฉนจิตกับโฏฐัพพนจิต

๗. โฏฐัพพนฐาน สถานที่ทำงานตัดสินอารมณ์ มี ๒ ฐาน คือ

๑) ระหว่างสันติริณจิต กับ ขวนจิต

๒) ระหว่างสันติริณจิต กับ ภาวังคจิต

๘. ขวนฐาน สถานที่ทำงานเสพอารมณ์ มี ๖ ฐาน คือ

๑) ระหว่างโฏฐัพพนจิต กับตทาลัมพนจิต

๒) ระหว่างโฏฐัพพนจิต กับ ภาวังคจิต

๓) ระหว่างโฏฐัพพนจิต กับ จุติจิต

๔) ระหว่างมโนทวาราวชชนจิต กับ ตทาลัมพนจิต

๕) ระหว่างมโนทวาราวชชนจิต กับ ภาวังคจิต

๖) ระหว่างมโนทวาราวชชนจิต กับ จุติจิต

๙. ตทาลัมพนฐาน สถานที่ทำงานรับอารมณ์ต่อจากขวนะ มี ๒ ฐาน คือ

๑) ระหว่างขวนจิต กับ ภาวังคจิต

๒) ระหว่างขวนจิต กับ จุติจิต

๑๐. จุติฐาน สถานที่ทำงานสิ้นจากภพเก่า มี ๓ ฐาน คือ

๑) ระหว่างตทาลัมพนจิตกับปฏิสนธิจิต

๒) ระหว่างขวนจิต กับ ปฏิสนธิจิต

๓) ระหว่างภาวังคจิต กับ ปฏิสนธิจิต

ข้อ ๒๔ ถาม. ให้แปลและอธิบายในคาถาดังต่อไปนี้

อฏฺฐสฏฺฐี ตถา เทว จ

นวฏฺฐ เทว ยถากุณมํ

เอกทฺวิติจตฺตปณฺจ

กิจจฏฺฐานานิ นิตฺติเส ฯ

ตอบ. คาถานี้แปลความว่า แสดงจำนวนจิต โดยกิจและฐานตามลำดับดังนี้คือ

จิตที่มีหน้าที่ ๑ และฐาน ๑ มี ๖๘ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๒ และฐาน ๒ มี ๒ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๓ และฐาน ๓ มี ๙ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๔ และฐาน ๔ มี ๘ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๕ และฐาน ๕ มี ๒ ดวง

อธิบายว่า

จิตที่มีหน้าที่ ๑ และฐาน ๑ มี ๖๘ ดวง คือ

ปัญจทวารารวชนจิต ๑ มีอาร์ชนกกิจ และ อาร์ชนฐาน

สัมปฏิจฉนจิต ๒ มีสัมปฏิจฉนกิจ และ สัมปฏิจฉนฐาน

จักขุวิญญานจิต ๒ มีทสสนกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน

โสทวิญญานจิต ๒ มีสวณกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน

ฆานวิญญานจิต ๒ มีฆายนกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน

ชีวหาวิญญานจิต ๒ มีสายนกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน

กายวิญญานจิต ๒ มีผัสสนกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน

ชวนจิต ๕๕ มีชวนกิจ และ ชวนฐาน

จิตที่มีหน้าที่ ๒ และฐาน ๒ มี ๒ ดวง คือ

โสมนัสสันตীরณจิต ๑ มี สันตীরณกิจ ตทาลัมพณกิจ และ สันตীরณฐาน

ตทาลัมพณฐาน

มโนทวารารวชนจิต ๑ มี อาร์ชนกกิจ โวฏฐัพพนกิจ และ อาร์ชนฐาน โวฏฐัพพ
พณฐาน

จิตที่มีหน้าที่ ๓ และฐาน ๓ มี ๙ ดวง คือ มหัคคตวิปากจิต ๙ มี ปฏิสนธิกิจ
ภวังคกิจ จุตติกิจ และ ปฏิสนธิฐาน ภวังคฐาน จุตติฐาน

จิตที่มีหน้าที่ ๔ และฐาน ๔ มี ๘ ดวง คือ มหาวิบากจิต ๘ มีปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุตติกิจ ตทาลัมพนกิจ และ ปฏิสนธิฐาน ภาวังกฐาน จุตติฐาน ตทาลัมพนฐาน

จิตที่มีหน้าที่ ๕ และฐาน ๕ มี ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มีปฏิสนธิกิจ ภาวังกกิจ จุตติกิจ สันตிரณกิจ ตทาลัมพนกิจ และ ปฏิสนธิฐาน ภาวังกฐาน จุตติฐาน สันตிரณฐาน ตทาลัมพนฐาน

ข้อ ๒๕ ถาม. ให้แสดงเจตสิกที่มีจำนวนหน้าที่ ๑-๑๔ ตามลำดับ และให้บอกหน้าที่นั้นๆ มาด้วย ?

ตอบ. แสดงเจตสิกที่มีจำนวนหน้าที่ ๑-๑๔ ตามลำดับดังนี้

๑. เจตสิกที่ทำกิจ ๑ อย่าง มี ๑๗ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓ ทำหน้าที่ ขวนกิจ อย่างเดียว

๒. เจตสิกที่ทำกิจ ๔ อย่าง มี ๒ ดวง คือ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกกิจ จุตติกิจ และ ขวนกิจ ในขณะที่ประกอบกับมหากุศลจิต มหาภิรียาจิต รูปาวจรกุศลจิต รูปาวจรภิรียาจิต ก็ทำหน้าที่ ขวนกิจ ในขณะที่ประกอบกับ รูปาวจรวิบากจิต ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกกิจ จุตติกิจ

๓. เจตสิกที่ทำกิจ ๕ อย่าง มี ๒๑ ดวง คือ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ปัญญาเจตสิก ฉันทเจตสิก ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกกิจ จุตติกิจ ขวนกิจ ตทาลัมพนกิจ (เพราะเจตสิกทั้ง ๒๐ ดวงนี้ ไม่ได้ประกอบกับอเหตุกจิต ๑๘ ฉะนั้น กิจโดยเฉพาะของ อเหตุกจิต ๑๘ ตั้งแต่ อาวัชขนกิจ ถึง โภกฐัพพนกิจ รวม ๙ กิจนี้ จึงไม่มีในเจตสิกเหล่านี้)

๔. เจตสิกที่ทำกิจ ๖ อย่าง มี ๑ ดวง คือ ปิตติเจตสิก ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกกิจ จุตติกิจ สันตிரณกิจ ตทาลัมพนกิจ ขวนกิจ ปิตติเจตสิกนี้ เมื่อประกอบกับ โสมนัสสสหคจิต ที่เป็นอกุศล กุศล ภิริยา และผลจิต ก็ทำหน้าที่ ขวนกิจ เมื่อประกอบกับโสมนัสสันตிரณจิต ก็ทำหน้าที่ สันตிரณกิจ และ ตทาลัมพนกิจ เมื่อประกอบกับมหาวิบากที่เป็นโสมนัสสสหคจิต ก็ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกกิจ จุตติกิจ ตทาลัมพนกิจ

เมื่อประกอบกับรูปาวจรวิบากจิต ที่เป็นโสมนัสสสหคจิตก็ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ

๕. เจตสิกที่ทำกิจ ๗ อย่าง มี ๑ ดวง คือ วิริยเจตสิก ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ อาวัชชนกิจ โภจณุปพณกิจ ขวนกิจ ตทาลัมพณกิจ วิริยเจตสิกนี้ เมื่อประกอบกับอกุศล กุศล กิริยา และ ผลจิตเหล่านี้ ก็ทำหน้าที่ ขวนกิจ เมื่อประกอบกับ มโนทวาราวชชนจิต ก็ทำหน้าที่ อาวัชชนกิจ โภจณุปพณกิจ เมื่อประกอบกับมหาวิบากจิต ก็ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ ตทาลัมพณกิจ และเมื่อประกอบกับมหัคคตวิบากจิต ก็ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ

๖. เจตสิกที่ทำกิจ ๙ อย่าง มี ๓ ดวงคือ วิตก วิจาร อธิโมกษ์ ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ อาวัชชนกิจ สัมปฏิจฉนกิจ สันตிரณกิจ โภจณุปพณกิจ ขวนกิจ ตทาลัมพณกิจ วิตก วิจาร อธิโมกษ์ ทั้ง ๓ นี้ เมื่อประกอบกับ อกุศล กุศล กิริยา และ ผลจิต เหล่านี้ ก็ทำหน้าที่ ขวนกิจ เมื่อประกอบกับ มโนทวาราวชชนจิต ก็ทำหน้าที่ อาวัชชนกิจ โภจณุปพณกิจ เมื่อประกอบกับ สัมปฏิจฉนจิต ก็ทำหน้าที่ สัมปฏิจฉนกิจ เมื่อประกอบกับ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ ก็ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ สันตிரณกิจ ตทาลัมพณกิจ เมื่อประกอบกับ โสมนัสสันตிரณจิต ก็ทำหน้าที่ สันตிரณกิจ ตทาลัมพณกิจ เมื่อประกอบกับมหาวิบากจิต ก็ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ ตทาลัมพณกิจ และเมื่อประกอบกับมหัคคตวิบากจิตก็ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ

๗. เจตสิกที่ทำกิจ ๑๔ อย่าง มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ทำกิจได้ ๑๔ อย่างทั้งหมด เพราะเจตสิกทั้ง ๗ ดวงนี้ ประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ฉะนั้น จึงสามารถทำกิจได้ทั้งหมด ไม่มียกเว้น

๘. เจตสิกที่ไม่ได้ทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งเลย ไม่มี เพราะเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ ประกอบกับจิตโดยเจตยุตตลักษณะ คือ เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์อันเดียวกับจิต มีที่อาศัยเกิดอันเดียวกันกับจิต ฉะนั้น จำเป็นต้องมีกิจ คือ หน้าที่อันเดียวกันกับจิต มีฐาน คือ ที่ทำงานอันเดียวกับจิต ที่ตนประกอบด้วย จะหวังอาศัยเกิดอยู่ แต่ไม่ช่วยทำงานไม่ได้ จะขาดความยุติธรรม จะอยู่ร่วมกันไม่ได้นาน หรือดำเนินไป

ร่วมกันไม่ได้ ก็เพราะเจตสิก ช่วยทำกิจ คือ หน้าที่โดยไม่ย่อหย่อนนี้เอง ทำให้จิตดำเนินไปได้ ในอารมณ์ต่าง ๆ ในภพภูมิต่าง ๆ สภาพต่าง ๆ

ข้อ ๒๖ ถาม. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ทำกิจอะไรและที่ฐานไหนบ้าง ?

ตอบ. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา เรียกว่า โสมนัสสสหคจิตนั้น ทำกิจและเกิดที่ฐานดังต่อไปนี้

๑. ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุตติกิจ ทั้ง ๓ อย่าง มี ๘ ดวง คือ

มหาวิบากโสมนัส ๔

รูปาวจรวิบากจิต ๔ (เว้นรูปาวจรปัญจมณานวิบากจิต ๑)

๒. ทำหน้าที่ สันตிரณกิจ มี ๑ ดวง คือ

โสมนัสสันตிரณจิต ๑

๓. ทำหน้าที่ ชวนกิจ มี ๕๓ ดวง คือ

โลภโสมนัส ๔ หลีตุปปาทจิต ๑

มหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔

ปฐมมณานจิต ๑๐ (เว้นรูปาวจรปฐมมณานวิบากจิต ๑)

ทุติยมณานจิต ๑๐ (เว้นรูปาวจรทุติยมณานวิบากจิต ๑)

ตติยมณานจิต ๑๐ (เว้นรูปาวจรตติยมณานวิบากจิต ๑)

จตุตถมณานจิต ๑๐ (เว้นรูปาวจรจตุตถมณานวิบากจิต ๑)

๔. ทำหน้าที่ ตทาลัมพนกิจ มี ๕ ดวง คือ

โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มหาวิบากโสมนัส ๔

ข้อ ๒๗ ถาม. คำว่า “ ทวาร ” หมายความว่าอย่างไร มีจำนวนเท่าไร คือ อะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมองค์ธรรม

ตอบ. คำว่า ทวาร หมายความว่า ประตู หรือ ช่องทางเป็นที่เข้าออกของวิถิจิตทั้งหลาย มี ๖ ทาง คือ

๑. จักขุทวาร องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท

๒. โสตทวาร	องค์ธรรมได้แก่	โสตปสาท
๓. ฆานทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ฆานปสาท
๔. ชิวหาทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ชิวหาปสาท
๕. กายทวาร	องค์ธรรมได้แก่	กายปสาท
๖. มโนทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ภวังคจิต ๑๙

ข้อ ๒๘ ถาม. ท่านภูิกายารยได้แสดงว่า ในบรรดาสัตว์ทั้งหลายนั้น มีทวารอยู่ ๒ อย่าง คือ อากาสทวาร อย่างหนึ่ง มัณฑทวาร อย่างหนึ่ง อยากทราบว่า อากาสทวาร และ มัณฑทวาร นั้น ได้แก่ ทวารชนิดไหน ให้อธิบายด้วย ?

ตอบ. คำว่า อากาสทวาร หมายถึง ช่องอากาศเป็นทวาร ได้แก่ ช่องตา ๒ ช่องหู ๒ ช่องจมูก ๒ ช่องปาก ๑ ช่องทวารหนัก ๑ ช่องทวารเบา ๑ ช่องขุมขน ๙ แขน ๘ หมัน

คำว่า มัณฑทวาร หมายถึง ความใสเป็นทวาร ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภวังคจิต ๑๙

อธิบายว่า

ช่องตา	เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำตา ขี้ตา
ช่องหู	เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งขี้หู
ช่องจมูก	เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำมูก
ช่องปาก	เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำลาย เสมหะ
ช่องทวารหนัก	เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งอุจจาระ
ช่องทวารเบา	เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งปัสสาวะ
ช่องขุมขน	เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งเหงื่อไคล ไออุ่น

ฉะนั้น ช่องตาเป็นต้น เหล่านี้ จึงชื่อว่า อากาสทวาร

ปสาทรูป ๕ และภวังคจิต ๑๙ เรียกว่า มัณฑทวาร เพราะคำว่า มัณฑะ หมายถึง ความใส คือ จักขุปสาท มีความใส สามารถรับสีต่าง ๆ ได้ และสีต่าง ๆ ก็ปรากฏใน จักขุทวารได้, โสตปสาท มีความใสสามารถรับเสียงต่าง ๆ ได้ และเสียงต่าง ๆ ก็ปรากฏในโสตปสาทได้, ฆานปสาท มีความใสสามารถรับกลิ่นต่าง ๆ ได้ และกลิ่นต่าง ๆ

ก็สามารถปรากฏในขานปสาทได้, ขิวหาปสาท มีความใสสามารถรับกลิ่นต่าง ๆ ได้, และกลิ่นต่าง ๆ ก็สามารถปรากฏในขานปสาทได้, กายปสาท มีความใสสามารถรับ เย็น ร้อน อ่อนแข็ง หย่อน ตึงได้, และ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ก็สามารถปรากฏในกายปสาทได้, ฌวัจจิตมีความใส คือ ปราศจากกิเลส ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในอังคุตตรพระบาลีว่า “ปภัสสรมิตํ ภิกขเว จิตตํ” ภิกษุทั้งหลาย ฌวัจจิตนี้ มีความใสคล้ายกับวัตถุที่มีแสงปรากฏ ฉะนั้น จึงสามารถรับอารมณ์ทั้ง ๖ ได้, และอารมณ์ทั้ง ๖ ก็สามารถปรากฏในฌวัจจิตได้

ข้อ ๒๙ ตาม. จิต ๑๒๑ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยทวารแล้ว มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมาย และองค์ธรรมประกอบด้วย

ตอบ. จิต ๑๒๑ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยทวารแล้ว มี ๕ ประเภท คือ

๑. เอกทวาริกจิต หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นได้ทางทวารเดียวมี ๘๐ หรือ ๑๑๒ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

ก. เอกทวาริกจิต โดยเอกกันตะ (จิตที่เกิดขึ้นได้ทางทวารเดียวแน่นอน) มี ๓๖ หรือ ๖๘ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ อัปปนาชวณจิต ๒๖ หรือ ๕๘ ดวง

ข. เอกทวาริกจิต โดยอนเอกกันตะ (จิตที่เกิดขึ้นได้ทางทวารเดียว ไม่แน่นอน) มี ๔๔ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐)

๒. ปัญจทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นทางปัญจทวารได้ มี ๔๔ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

ก.ปัญจทวาริกจิต โดยเอกกันตะ (จิตที่เกิดขึ้นได้ทางปัญจทวาร โดยแน่นอน) มี ๓ ดวงคือ มโนธาตุ ๓

ข. ปัญจทวาริกจิต โดยอนเอกกันตะ (จิตที่เกิดขึ้นทางปัญจทวารได้ไม่แน่นอน) คือ สามารถเกิดทางปัญจทวารก็ได้ เกิดทางมโนทวารก็ได้ หรือมหาวิบากจิต ๘ ในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ฌวัจค์ จุตติ ก็เกิดพ้นจากทวาร) มี ๔๑ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)

๓. จตวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดได้ทางทวาร ๖ มี ๔๑ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

ก. จตวาริกจิต โดยเอกัณตะ (จิตที่เกิดทางทวาร ๖ โดยแน่นนอน เกิดพ้นทวาร ๖ ไม่ได้) มี ๓๑ ดวงคือ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙

ข. จตวาริกจิต โดยอเนกัณตะ (จิตที่เกิดทางทวาร ๖ โดยไม่แน่นนอน เกิดพ้นทวาร ๖ ก็ได้) มี ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘

๔. ทวาริกจิต หมายถึง จิตที่เกิดโดยต้องอาศัยทวาร มี ๘๐ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

ก. ทวาริกจิต โดยเอกัณตะ (จิตที่ต้องอาศัยทวารเกิดโดยแน่นนอน เกิดพ้นจากทวารไม่ได้) มี ๗๐ หรือ ๑๐๒ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นอุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘) อัปปนาชวนจิต ๒๖ หรือ ๕๘ ดวง

ข. ทวาริกจิต โดยอเนกัณตะ (จิตที่อาศัยทวารเกิด โดยไม่แน่นนอน เกิดพ้นจากทวารก็ได้) มี ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘

๕. ทวาริกวิมุตตจิต หมายถึง จิตที่เกิดพ้นจากทวาร หรือ จิตที่ไม่ต้องอาศัยทวารเกิด มี ๑๙ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

ก. ทวารวิมุตตจิต โดยเอกัณตะ (จิตที่เกิดพ้นจากทวารโดยแน่นนอน) มี ๙ ดวง คือ มหัคคตวิบากจิต ๙

ข. ทวารวิมุตตจิต โดยอเนกัณตะ (จิตที่เกิดพ้นจากทวารโดยไม่แน่นนอน คือ อาศัยทวารเกิดก็มี ไม่อาศัยก็มี) มี ๑๐ ดวงคือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิบากจิต ๘

ข้อ ๓๐ ถาม. เจตสิก ๕๒ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยทวารแล้ว มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมาย และองค์ธรรมประกอบด้วย

ตอบ. เจตสิก ๕๒ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยทวารแล้ว มี ๕ ประเภท คือ

๑. เอกทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่อาศัยเกิดได้ทวารเดียว แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

ก. เอกทวาริกเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดในทวารเดียวโดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ เกิดได้ทางทวารเดียว คือ มโนทวาร (มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่อัปปมัญญาที่ประกอบกับกุศล-กิริยาเท่านั้น ถ้าอัปปมัญญา ๒ ดวงนี้ ประกอบกับรูปาวจรวิบากจิต ๔ แล้ว ก็เป็นทวารวิมุตตเจตสิก)

ข. เอกทวาริกเจตสิก อเนกัณตะ เจตสิกที่เกิดในทวารเดียวไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง คือ เจตสิก ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

๒. ปัญจทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่อาศัยเกิดได้ ๕ ทวาร แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

ก. ปัญจทวาริกเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๕ โดยแน่นอน ไม่มี เพราะเจตสิกที่ประกอบเฉพาะในมโนธาตุ ๓ นั้น ไม่มี

ข. ปัญจทวาริกเจตสิก อเนกัณตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๕ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง คือ เจตสิก ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

๓. ฉทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่อาศัยเกิดได้ ๖ ทวาร แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

ก. ฉทวาริกเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๖ โดยแน่นอน (คือ เกิดขึ้นพ้นจากทวาร ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้) มี ๑๗ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓

ข. ฉทวาริกเจตสิก อเนกัณตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๖ ไม่แน่นอน (คือเกิดพ้นจากทวาร ๖ ก็ได้) มี ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรตีเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒)

๔. ทวาริกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดโดยอาศัยทวารเกิด แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

ก. ทวาริกเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดในทวารโดยแน่นอน มี ๑๗ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓

ข. ทวาริกเจตสิก อเนกัณตะ เจตสิกที่เกิดในทวารโดยไม่แน่นอน มี ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

๕. ทวารวิมุตตเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดโดยไม่ต้องอาศัยทวารเกิด แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

ก. ทวารวิมุตตเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวารโดยแน่นอน ไม่มี เพราะเจตสิกที่ประกอบกับมหัคคตวิบากจิต โดยเฉพาะไม่มี

ข. ทวารวิมุตตเจตสิก อนেকันตะ เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวารโดยไม่แน่นอนมี ๓๕ ดวง ได้แก่ เจตสิก ๓๕ ที่เป็นทวาริกเจตสิกอนেকันตะนั่นเอง ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

ข้อ ๓๑ ถาม. จิตประเภทใด ที่ชื่อว่า ทวารวิมุตตจิต เพราะเหตุใด ? และ จิตดวงไหน บ้าง จัดเป็นทวารวิมุตติโดยแน่นอน ดวงไหนบ้าง จัดเป็น ทวารวิมุตติโดยไม่แน่นอน เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. ปฏิสนธิจิต ๑๙ ภวังคจิต ๑๙ และจุติจิต ๑๙ ได้ชื่อว่า ทวารวิมุตตจิต เพราะเป็นจิตที่เกิดโดยไม่ต้องอาศัยทวารอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาทวาร ๖ นั้น (เพราะตัวภวังคจิตเป็นทวารในตัวของมันเอง)

จิตที่เป็นทวารวิมุตติโดยแน่นอน มี ๙ ดวง คือ มหัคคตวิบากจิต ๙ เพราะมหัคคตวิบากจิต ๙ นั้น ทำหน้าที่เพียง ๓ อย่าง คือ ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่เกิดโดยไม่ต้องอาศัยทวารอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

จิตที่เป็นทวารวิมุตติโดยไม่แน่นอน มี ๑๐ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวินาสาจิต ๘ เพราะในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ ก็เป็นทวารวิมุตตจิต ถ้าในขณะที่ทำหน้าที่สันตிரณกิจ (เฉพาะอุเบกขาสันตிரณจิต ๒) หรือขณะที่ทำหน้าที่ตทาลัมพนกิจ ก็เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยทวาร เรียกว่า ทวาริกจิต

ข้อ ๓๒ ถาม. จงแสดงจิตดังต่อไปนี้ ว่ามีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ก. จิตที่เกิดทางปัญจทวารได้ แต่เกิดทางมโนทวาร ไม่ได้

ข. จิตที่เกิดทางมโนทวาร ได้ แต่เกิดทางปัญจทวาร ไม่ได้

ค. จิตที่เกิดทางปัญจทวาร และมโนทวาร ได้ทั้ง ๒

ง. จิตที่เกิดทางปัญจทวาร และ มโนทวาร ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. ก. จิตที่เกิดทางปัญจทวารได้ แต่เกิดทางมโนทวาร ไม่ได้ มี ๓ ดวง คือ สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑

ข. จิตที่เกิดทางมโนทวารได้ แต่เกิดทางปัญจทวารไม่ได้ มี ๒๖ หรือ ๕๘ ดวง คือ อปัณณาสวนจิต ๒๖ หรือ ๕๘

ค. จิตที่เกิดทางปัญจทวาร และมโนทวาร ได้ทั้ง ๒ มี ๔๑ ดวง คือ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)

ง. จิตที่เกิดทางปัญจทวาร และ มโนทวาร ไม่ได้ทั้ง ๒ มี ๑๙ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มหัคคตวิบากจิต ๙

ข้อ ๓๓ ถาม. เจตสิกที่ต้องเกิดในทวารอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ นั้น มีจำนวนเท่าไร คือ อะไรบ้าง ที่เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร และเจตสิกที่เกิดพ้นจากทวารไม่ได้ ต้องเกิดในทวารเสมอ มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง เพราะเหตุไร ?

ตอบ. เจตสิกที่ต้องเกิดในทวารเดียวเสมอนั้นมี ๒ ดวง คือ อปัณณาสวนเจตสิก ๒ ที่เป็นเช่นนั้น เพราะอปัณณาสวนเจตสิก ๒ ดวงนี้ เกิดขึ้นรับสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ วิถีจิตที่จะรับสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ได้นั้น ต้องเป็นวิถีจิตที่เกิดทางมโนทวารอย่างเดียว ที่กล่าวเช่นนั้น มุ่งหมายเอาอปัณณาสวนเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศลจิต มหาภิกขุจิต รูปาวจรกุศลจิต รูปาวจรภิกขุจิตเท่านั้น แต่ถ้าอปัณณาสวนเจตสิกประกอบกับรูปาวจรวิบากจิตแล้ว ก็จะเป็นทวารวิมุตติไป ฉะนั้น อปัณณาสวนเจตสิก ๒ ดวงนี้ จึงเกิดได้เฉพาะแต่ในมโนทวารเท่านั้น

เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวารไม่ได้ ต้องเกิดในทวารเสมอนั้น มีจำนวน ๑๗ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรติเจตสิก ๓ เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่า อกุศลเจตสิก ๑๔ ประกอบกับ อกุศลจิต ๑๒ (ตามสมควร) ซึ่งเป็นจิตที่ต้องเกิดในทวาร ๖ ทวารใดทวารหนึ่งเสมอ ส่วน วิรติเจตสิก ๓ นั้น ก็ประกอบกับมหากุศลจิต ๘ และ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ซึ่งเป็นจิตที่ต้องเกิดในทวารใดทวารหนึ่งเสมอ เช่นเดียวกัน ฉะนั้น เจตสิก ๑๗ ดวงเหล่านี้ จึงต้องเกิดในทวารโดยแน่นอน (เกิดพ้นจากทวารไม่ได้)

ข้อ ๓๔ ถาม. จักขุทวาริกเจตสิก ปญฺจทวาริกเจตสิก ทวารวิมุตตเจตสิก ทั้ง ๓ อย่างนี้ โดยแน่นอนไม่มี เพราะเหตุใด และปญฺญาเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยไม่ใช่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น มีหรือไม่ ถ้ามี เป็นปญฺญาเจตสิกประเภท ไหน ?

ตอบ. จักขุทวาริกเจตสิก ปญฺจทวาริกเจตสิก ทวารวิมุตตเจตสิก ทั้ง ๓ อย่างนี้ โดยแน่นอนไม่มีนั้น เพราะเหตุว่า เจตสิกที่ประกอบกับจักขุวิญญาณจิตโดยเฉพาะไม่มี เจตสิกที่ประกอบกับมโนธาตุ ๓ โดยเฉพาะไม่มี เจตสิกที่ประกอบกับมหัคคตวิบากจิต ๙ โดยเฉพาะไม่มี

ปญฺญาเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยไม่ใช่ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นมี คือ ปญฺญาเจตสิกที่ประกอบกับมทวาริกญาณสัมปยุตตจิต ๔ ในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ และปญฺญาเจตสิกที่ประกอบกับมหัคคตวิบากจิต ๙ (ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ เช่นเดียวกัน)

ข้อ ๓๕ ถาม. จงจำแนกทวาริกจิตโดยภูมิ ๓๑ มาดู ?

ตอบ. จำแนกทวาริกจิตโดยภูมิ ๓๑ ดังนี้

ก. ในกามภูมิ ๑๑ นั้น มีทวาริกจิตเกิดได้ทั้ง ๖ ประเภท คือ จักขุทวาริกจิต โสตทวาริกจิต ฆานทวาริกจิต ชิวหาทวาริกจิต กายทวาริกจิต และมโนทวาริกจิต (ตามสมควร)

ข. ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) มีทวาริกจิตเกิดได้ ๓ ประเภท คือ จักขุทวาริกจิต โสตทวาริกจิต และมโนทวาริกจิต

ค. ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ ไม่มีทวาริกจิตอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเลย เนื่องจากเป็นภพภูมิที่ไม่มีจิตเกิดขึ้นเลย

ง. อรูปภูมิ ๔ มีทวาริกจิตเกิดขึ้น ๑ ประเภท คือ มโนทวาริกจิต เนื่องจากเป็นภพภูมิที่ไม่มีรูปเกิดเลย ด้วยเหตุนี้ จิตที่อาศัยรูปทวารเกิดจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้

ข้อ ๓๖ ถาม. คำว่า อารมณ์ หมายความว่าอย่างไร ? ในอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น เมื่อแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ แล้ว มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. คำว่า อารมณ์ หมายความว่า เป็นที่ยินดี เหมือนหนึ่งสวนดอกไม้เป็นที่ยินดีแก่คนทั้งหลาย ฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๖ มี รูปารมณ์ เป็นต้น ก็ย่อมเป็นที่ยินดีแก่จิตและเจตสิก ฉะนั้น

ในอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น เมื่อแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ แล้ว มี ๒ ประเภท คือ

๑. สามัญญอารมณ์ อารมณ์ชนิดสามัญธรรมดาทั่ว ๆ ไป ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ

๒. อธิปัตติอารมณ์ อารมณ์พิเศษที่มีอำนาจครอบงำจิตและเจตสิก และหน่วงเหนี่ยวจิตเจตสิกทั้งหลายนั้นให้เข้ามาหาตน

อีกนัยหนึ่ง อารมณ์ ๖ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. เตกาลิกอารมณ์ เป็นอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกาลทั้ง ๓ คือ ปัจจุบัน อดีต อนาคต ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

๒. กาลวิมุตตอารมณ์ เป็นอารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาลทั้ง ๓ ได้แก่ นิพพาน บัญญัติ

อารมณ์ของทวารวิมุตตจิต เรียกว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิต ซึ่งเกี่ยวข้องด้วยทวาริกมรณาสันนชวณะรับเอาามาเมื่อใกล้จะตาย ถ้าเป็น รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็เรียกว่า กรรมนิमितอารมณ์ ถ้าเป็น ธรรมารมณ์ ก็เรียกว่า กรรมอารมณ์ ก็ได้ กรรมนิमितอารมณ์ ก็ได้ หรือ คตินิมิตอารมณ์ ก็ได้

ข้อ ๓๗ ถาม. คำว่า อารมณ์ กับ อาลัมภณะ มีความหมายเหมือนกัน หรือต่างกันอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. อารมณ์ หมายความว่า เป็นที่ยินดี เหมือนหนึ่งสวนดอกไม้เป็นที่ยินดีแก่คนทั้งหลาย ฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๖ มี รูปารมณ์ เป็นต้น ก็ย่อมเป็นที่ยินดีแก่จิตและเจตสิก ฉะนั้น ดังแสดงวจนัตถะว่า “อา อภิมุขํ รมนติ เอตถาติ อารมมณํ” แปลความว่า จิต

เจตสิกทั้งหลาย ย่อมมาอินดีพร้อมหน้ากัน ในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า อารมณฺ์ ได้แก่ อารมณฺ์ ๖

อาลัมพะณะ แปลว่า เป็นที่ยึดหน่วง หมายความว่า เป็นที่ยึดหน่วงของจิตและเจตสิกทั้งหลาย เหมือนหนึ่งคนชรา หรือ คนทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้า หรือ เชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ทรงตัวลุกขึ้นและเดินไปได้ ฉะนั้น จิต เจตสิก ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอารมณฺ์เป็นเครื่องอาศัยยึด เพื่อเกิดขึ้นติดต่อกัน ฉะนั้น ดังแสดงวจนัตถะว่า “จิตตเจตสิกเกหิ อาลมุพียตฺติ อาลมุพณฺ์” ธรรมชาตินั้นจิตและเจตสิกทั้งหลายยึดหน่วงไว้ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า อาลัมพะณะ ได้แก่ อารมณฺ์ ๖

ข้อ ๓๘ ถาม. อารมณฺ์โดยย่อ มีเท่าไร คืออะไรบ้างและอารมณฺ์โดยพิสดาร มีเท่าไรคืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและองค์ธรรม

ตอบ. อารมณฺ์โดยย่อ มี ๔ อย่าง คือ

๑. กามอารมณฺ์	ได้แก่	อารมณฺ์ทั้ง ๖
๒. มหัคคตอารมณฺ์	ได้แก่	ธรรมารมณฺ์
๓. โลกุตตรอารมณฺ์	ได้แก่	ธรรมารมณฺ์
๔. บัญญัติอารมณฺ์	ได้แก่	ธรรมารมณฺ์

อารมณฺ์โดยพิสดาร มี ๒๑ อย่าง คือ

๑. กามอารมณฺ์ ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ได้อารมณฺ์ ๖
๒. มหัคคตอารมณฺ์ ได้แก่ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๓๕ ได้อารมณฺ์ ๑ คือ ธรรมารมณฺ์
๓. นิพพานอารมณฺ์ ได้แก่ นิพพาน ได้อารมณฺ์ ๑ คือ ธรรมารมณฺ์
๔. นามอารมณฺ์ ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ นิพพานได้อารมณฺ์ ๑ คือ ธรรมารมณฺ์
๕. รูปอารมณฺ์ ได้แก่ รูป ๒๘ ได้อารมณฺ์ ๖
๖. ปัจจุบันอารมณฺ์ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่กำลังเกิดขึ้น ได้อารมณฺ์ ๖
๗. อดีตอารมณฺ์ ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่ดับไปแล้ว ได้อารมณฺ์ ๖

๘. อนาคตอารมณ์ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่จะเกิดข้างหน้า ได้
อารมณ์ ๖

๙. กาลวิมุตตอารมณ์ ได้แก่ นิพพาน บัญญัติ ได้อารมณ์ ๑ คือ
ธรรมารมณ์

๑๐. บัญญัติอารมณ์ ได้แก่ อัตถบัญญัติ สัททบัญญัติ ได้อารมณ์ ๑ คือ
ธรรมารมณ์

๑๑. ปรมัตถอารมณ์ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ได้
อารมณ์ ๖

๑๒. อัชฌัตตอารมณ์ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดขึ้นภายใน
ตนเอง ได้อารมณ์ ๖

๑๓. พหิททอารมณ์ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น และรูป
ที่ไม่มีชีวิต นิพพาน บัญญัติ ได้อารมณ์ ๖

๑๔. อัชฌัตตพหิททอารมณ์ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดขึ้นทั้ง
ภายในและภายนอก ได้อารมณ์ ๖

๑๕. ปัญจารมณ์ ได้แก่ วิสยรูป ๗ ได้อารมณ์ ๕

๑๖. รูปารมณ์ ได้แก่ วัณณรูป คือ สีต่าง ๆ

๑๗. สัททารมณ์ ได้แก่ สัททรูป คือ เสียงต่าง ๆ

๑๘. คันธารมณ์ ได้แก่ คันธรูป คือ กลิ่นต่าง ๆ

๑๙. รสอารมณ์ ได้แก่ รสรูป คือ รสต่าง ๆ

๒๐. โผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ ปฐวีรูป เตโชรูป วาโยรูป (รวมกัน) คือ เย็น ร้อน
อ่อน แข็ง หย่อน ตึง

๒๑. ธรรมารมณ์ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน
บัญญัติได้อารมณ์ ๖

ข้อ ๓๙ ถาม.ให้จำแนกทวาริกจิตและทวารวิมุตตจิตดังต่อไปนี้ โดยอารมณ์ และกาล ?

- ก. จักขุทวาริกจิต ข. โสตทวาริกจิต ค. ฆานทวาริกจิต
ง. ชิวหาทวาริกจิต จ. กายทวาริกจิต ฉ. มโนทวาริกจิต
ญ. ทวารวิมุตตจิต

นิพพานกับบัญญัติ ทั้ง ๒ นี้ จึงเรียกว่า กาลวิมุตตอารมณ์ เช่นนี้ เพราะเหตุไร ?

ตอบ. จำแนกทวาริกจิตและทวารวิมุตตจิตโดยอารมณ์และกาลมีดังนี้ คือ

- ก. จักขุทวาริกจิต ๔๖ มีรูปารมณ์ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
ข. โสตทวาริกจิต ๔๖ มีสัททารมณ์ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
ค. ฆานทวาริกจิต ๔๖ มีคันธารมณ์ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
ฌ. ชิวหาทวาริกจิต ๔๖ มีรสารมณ์ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
ง. กายทวาริกจิต ๔๖ มีโผฏฐัพพารมณ์ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

จ. มโนทวาริกจิต ๖๗ หรือ ๘๘ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และ
กาลวิมุตต์ ตามสมควรแก่อารมณ์

ฉ. ทวารวิมุตตจิต ๑๙ มีอารมณ์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็น กรรมอารมณ์ กรรม
นิमितอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ ซึ่งเป็นปัจจุบัน อดีต และบัญญัติ ที่ฉทวาริกมรณาสัน-
ชวณะรับเอามาจากภพก่อน เมื่อใกล้จะตาย และนิพพาน บัญญัติ ที่เรียกว่า กาลวิมุตต์
อารมณ์ นั้น เพราะธรรม ๒ อย่างนี้ ไม่มีการเกิดขึ้น เมื่อไม่มีการเกิดขึ้นแล้ว ก็กล่าว
ไม่ได้ว่า นิพพาน หรือ บัญญัติเหล่านี้ เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต จึงเรียกว่า กาลวิมุตต
อารมณ์

ข้อ ๔๐ ถาม. ให้แสดงจิตและเจตสิกที่กระทำเรื่องดังต่อไปนี้ให้เป็นอารมณ์ได้

๑. ความลำบาก ๒. ความสบาย ๓. ความโกรธ ๔. ความดีใจ
๕. ความโง่ ๖. ความฉลาด ๗. คนสวยที่อยู่เฉพาะหน้า
๘. เสียงวิหูกำลังเปิดอยู่ ๙. ความร้อน ๑๐. ความเย็น

ตอบ. จิตและเจตสิกที่กระทำเรื่องดังต่อไปนี้ให้เป็นอารมณ์ได้ มีดังนี้ คือ

๑. จิต เจตสิกที่รู้เรื่องความลำบาก ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๕ (เว้นอิสสา มัจฉริยะะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ มุทิตา)

๒. จิต เจตสิกที่รู้เรื่องความสบาย ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๕ (เว้น อิสสา มัจฉริยะะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

๓. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความโกรธ ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๕ (เว้น อิสสา มัจฉริยะะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

๔. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความดีใจ ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๗ (เว้นกุกกุจจะ วิรตี ๓ กรุณา)

๕. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความโง่ ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๕ (เว้น อิสสา มัจฉริยะะ กุกกุจจะ วิรตี ๓ มุทิตา)

๖. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความฉลาด ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๗ (เว้นกุกกุจจะ วิรตี ๓ กรุณา)

๗. จิต เจตสิก ที่กำลังดูคนสวยที่อยู่เฉพาะหน้า ได้แก่ กามจิต ๔๒ อภิญญาจิต ๒ (เว้นอกุศลวิบากจิต ๗ และ กุศลวิบากโสต ฆาน ชิวหา กายวิญญาณจิต อุเบกขาสันตீรณ กุศลวิบากจิต ๑) หสิตุปปาทจิต ๑ เจตสิก ๔๗ (เว้นกุกกุจจะ วิรตี ๓ กรุณา)

๘. จิตเจตสิก ที่รับฟังเสียงวิหุที่กำลังเปิดอยู่ ได้แก่ กามจิต ๔๕ (เว้น จักขุ ฆาน ชิวหา กายวิญญาณจิต หสิตุปปาทจิต ๑) อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๙ (เว้นวิรตี ๓)

๙. จิต เจตสิกที่รับกระทบกับความร้อน ได้แก่ กามจิต ๔๕ อภิญญาจิต ๒ (เว้น จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กายวิญญาณจิต) หสิตุปปาทจิต ๑ เจตสิก ๔๕ (เว้นอิสสา กุกกุจจะ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

๑๐. จิต เจตสิก ที่รับกระทบกับความเย็น ได้แก่ จำนวนเท่ากับจิต เจตสิก ที่กระทบความร้อน

ข้อ ๔๑ ทาม. ให้แปลพร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมและอธิบายในคาถาดังต่อไปนี้

ปญจวิส ปริตตมทิ ฉ จิตตานิ มหคคเต
เอกวิสติ โวหาเร อฏฐ นิพพานโคจเร ฯ

ตอบ. แปลคาถาพร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมและคำอธิบายดังต่อไปนี้

จิต ๒๕ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตীরณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘ หสิตุปปาทจิต ๑ เกิดได้ในอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามธรรมอย่างเดียว

จิต ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญาตณณานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญาตณณานจิต ๓ เกิดได้ในธรรมารมณ์ที่เป็นมหัคคตะอย่างเดียว

จิต ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ (เวทนาภิญญาจิต ๒) อากาสนัญญาตณณานจิต ๓ อากิญจัญญาตณณานจิต ๓ เกิดได้ในธรรมารมณ์ที่เป็นปัญญุตติอย่างเดียว

จิต ๘ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๘ เกิดได้ในธรรมารมณ์ที่เป็นนิพพานอย่างเดียว

อธิบายว่า

๑. จิตที่รับกามอารมณ์ อย่างเดียว มี ๒๕ ดวงนั้น ได้แก่

จักขุวิญญาณจิต ๒ มี รูปารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

โสทวิญญาณจิต ๒ มี สัทธารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

ฆานวิญญาณจิต ๒ มี คันธารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

ชีวหาวิญญาณจิต ๒ มี รสธารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

กายวิญญาณจิต ๒ มี โผฏฐัพพารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

มโนธาตุ ๓ (สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑) มี ปัญจารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

สันตীরณจิต ๓ หสิตุปปาทจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ รวม ๑๒ ดวงนี้ มี อารมณ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต

๒. จิตที่รับมหัคคตอารมณ์อย่างเดียว มี ๖ ดวงนั้น ได้แก่

วิญญาณัญญาตณนกุศลจิต ๑ วิญญาณัญญาตณนวิบากจิต ๑ มี มหัคคตธรรมารมณ์ คือ อากาสนัญญาตณนกุศลจิต ที่เป็นอดีตอย่างเดียว

วิญญูณัญญาตนกิริยาจิต ๑ มี มหัคคตธรรมารมณ คือ อากาสนัญญาตนกุศลจิต และ อากาสนัญญาตนกิริยาจิต ที่เป็นอดีตอย่างเดียว

เนวสัณญานาสัณญายตนกุศลจิต ๑ เนวสัณญานาสัณญายตนวิปากจิต ๑ มี มหัคคตธรรมารมณ คือ อากิญจัญญายตนกุศลจิต ที่เป็นอดีตอย่างเดียว

เนวสัณญานาสัณญายตนกิริยาจิต ๑ มี มหัคคตธรรมารมณ คือ อากิญจัญญายตนกุศลจิต และ อากิญจัญญายตนกิริยาจิต ที่เป็นอดีตอย่างเดียว

๓. จิตที่รับบัญญัติอารมณ์อย่างเดียวกัน มี ๒๑ ดวงนั้น ได้แก่

รูปาวจรปฐมฌานจิต ๓ มี บัญญัติธรรมารมณ คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อสุภบัญญัติ ๑๐ โภจณาสบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑ ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ๑ ทุกขิตสัตวบัญญัติ ๑ สุขิตสัตวบัญญัติ ๑ ที่เป็นการวิมุตตอย่างเดียวกัน

รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓ ตติยฌานจิต ๓ จตุตถฌานจิต ๓ รวม ๙ ดวงนี้ มี บัญญัติธรรมารมณ คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑ ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ๑ ทุกขิตสัตวบัญญัติ ๑ สุขิตสัตวบัญญัติ ๑ ที่เป็นการวิมุตตอย่างเดียวกัน

รูปาวจรปัญจฌานจิต ๓ (เว้นอภิญญาจิต ๒) มีบัญญัติธรรมารมณ คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑ มัชฌัตตสัตวบัญญัติ ๑ ที่เป็นการวิมุตตอย่างเดียวกัน

อากาสนัญญาตนฌานจิต ๓ มี บัญญัติธรรมารมณ คือ กสิณคชาภูมิภาสบัญญัติ ที่เป็นการวิมุตตอย่างเดียวกัน

อากิญจัญญายตนฌานจิต ๓ มี บัญญัติธรรมารมณ คือ นัตถิภาวบัญญัติ ที่เป็นการวิมุตต อย่างเดียวกัน

๔. จิตที่รับนิพพานอารมณ์อย่างเดียวกัน มี ๘ ดวงนั้น ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ มี ธรรมารมณ คือ นิพพาน ที่เป็นการวิมุตตอย่างเดียวกัน (หมายถึง สอุปาทิเสสนิพพาน)

ข้อ ๔๒ ถาม. จิตที่รับอารมณ์ไม่แน่นอนนั้น แบ่งเป็นกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ? และรับอารมณ์อะไรบ้าง ? จงชี้แจงและยกหลักฐานพระบาลีประกอบด้วย

ตอบ. จิตที่รับอารมณ์ไม่แน่นอนนั้น แบ่งเป็น ๓ จำพวก ดังหลักฐานพระบาลีว่า

วิสาณุตตรมุตตมทิ

อคคมคคผลุขมิเต

ปญจ สัพพตถ ฉจุเจติ

สत्ตธธา ตตถ สงคโท ฯ

แปลคาถาพร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมและคำอธิบายดังต่อไปนี้

๑. วิสาณุตตรมุตตมทิ อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔ มหาภิรียา
ญาณวิปยุตตจิต ๔ รวม ๒๐ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ คือ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ
รสารมณ โผฏฐัพพารมณ และ ธรรมารมณ ซึ่งได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ ปสาทรูป
๕ สุขุมรูป ๑๖ สัททบัญญัติ อตถบัญญัติ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์

๒. อคคมคคผลลฺขณิเต ปญจ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุศลอภิญญาจิต ๑
รวม ๕ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ คือ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รสารมณ โผฏฐัพพา
รณ และธรรมารมณ ซึ่งได้แก่ จิต ๘๗ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) เจตสิก ๕๒
ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน สัททบัญญัติ อตถบัญญัติ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต
และกาลวิมุตต์

๓. สัพพตถ ฉ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ภิรียา
อภิญญาจิต ๑ รวม ๖ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ คือ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รสารมณ
โผฏฐัพพารมณ และธรรมารมณ ซึ่งได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖
นิพพาน สัททบัญญัติ อตถบัญญัติ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์ทั้งหมดไม่
มีเหลือ

ข้อ ๔๓ ถาม. ก. เพราะเหตุใด นิพพาน บัญญัติ จึงเรียกว่า กาลวิมุตตอารมณ

ข. ในรูปภูมินั้น มโนวิญญาณธาตุ เกิดได้เท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ก. เหตุที่นิพพานและบัญญัติ จัดว่าเป็นกาลวิมุตต์นั้น เพราะพระนิพพาน
นั้น ไม่มีการเกิด ไม่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลง ไม่มีการดับ และไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย
๔ ฉะนั้น พระนิพพาน จึงไม่มีอดีต อนาคต และปัจจุบัน จึงจัดเป็น กาลวิมุตต์

ส่วนบัญญัตินั้น ไม่มีสภาวะปรมาตถ์ และไม่มีสภาวะเกิดดับเป็นแต่เพียงสิ่งที่สมมุติ
ขึ้นเท่านั้น จึงไม่มีความเป็นในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน เช่นเดียวกัน จึง
จัดเป็นกาลวิมุตติด้วย

ข. ในรูปภูมินั้น มโนวิญญูณธาตุ เกิดได้ ๖๒ ดวง คือ โลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ สันตிரณจิต ๓ มโนทวาราวชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘

ข้อ ๔๔ ตาม. จงแสดงอารมณ์โดยเฉพาะของเจตสิกต่อไปนี้

อิสสา	มัจฉริยะ	กุกกุจจะ	มานะ
สัมมาวาจา	สัมมากัมมันตะ	สัมมาอาชีวะ	กรุณา มุทิตา

ตอบ. แสดงอารมณ์โดยเฉพาะของเจตสิกต่อไปนี้

อิสสา มีทรัพย์สินสมบัติ หรือ คุณความดีของบุคคลอื่น เป็นอารมณ์ (เห็นคนอื่นได้ดี หนองอยู่ไม่ได้ ซึ่งจัดเป็นพหิตถอารมณ์ คือ อารมณ์ภายนอก)

มัจฉริยะ มีทรัพย์สินสมบัติ หรือ คุณความดีของตน เป็นอารมณ์ (ไม่ยากเห็นคนอื่น ดีเท่าตน ซึ่งจัดเป็นอัมมัตถอารมณ์ คือ อารมณ์ภายใน)

กุกกุจจะ มีความไม่ดีที่ได้ทำไปแล้ว หรือ ความดีที่ยังไม่ได้ทำ เป็นอารมณ์ (เดือด เนื้อ ร้อนใจ เมื่อคิดถึงความหลัง ที่ผ่านมา)

สัมมาวาจา มีวจีทุจริต ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะ เป็นอารมณ์ ในการงดเว้น (การ กล่าววาจาไม่ดีต่างๆ โดยทั่วไป ไม่เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ เช่น ด่าพ่อ ด่าแม่คนอื่น เพื่อความสนุกสนาน หรือให้บัณฑิตโทสะหรือ การพูดเพ้อเจ้อไร้สาระ ทั่วไป เป็นต้น)

สัมมากัมมันตะ มีกายทุจริต ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะ เป็นอารมณ์ ในการงดเว้น (การกระทำไม่ดีทางกายต่างๆ โดยทั่วไป ไม่เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ เช่น ทุบตีสัตว์ หรือ บุคคลอื่นเล่น เป็นเกมกีฬาหรือลักทรัพย์คนอื่นไปทิ้ง เพราะความไม่พอใจ เป็นต้น)

สัมมาอาชีวะ มีกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวกับอาชีวะ เป็นอารมณ์ ในการงดเว้น (ทำหรือพูดในทางไม่ดี เพื่อเป็นอุบายหาเลี้ยงชีพ เช่น ฆ่าสัตว์เพื่อนำมาเลี้ยง ชีพ ลักทรัพย์ผู้อื่นเพื่อนำมาเลี้ยงชีพ พูดปดเพื่อหลอกเอาปัจจัยมาเลี้ยงชีพ เป็นต้น)

กรุณา มี ทุกขิตัตว์ คือ สัตว์ที่กำลังได้รับความทุกข์ หรือ จะได้รับความทุกข์ใน กาลข้างหน้า อันมีเหตุที่สามารถพิจารณาเห็นได้ เป็นอารมณ์ แล้วเกิดความสงสาร

มุทิตา มี สุขิตสัตรว์ คือ สัตรว์ที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือ จะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า อันมีเหตุที่สามารถพิจารณาเห็นได้ เป็นอารมณ์ แล้วเกิดความพลอยชื่นชมยินดี กับสัตรว์หรือบุคคลนั้น

มานะ อันเนื่องจากสภาพของอารมณ์ที่เกิดขึ้น หมายความว่า มานเจตสิก มีสภาพของอารมณ์ คือ ความถือตัวโดยอาการเปรียบเทียบระหว่างตนเองกับบุคคลอื่น ในฐานะ ๙ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง (ดูมานะ ๙ อย่าง) เมื่อขณะใด ที่บุคคลมีความยึดมั่นในตัวตนแล้ว เกิดการเปรียบเทียบกับบุคคลอื่น ด้วยเหตุต่างๆ ดังกล่าวแล้ว เมื่อนั้น มานเจตสิก ย่อมเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีการเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นแล้ว มานเจตสิก ก็ไม่เข้าประกอบ ถึงทวิภูตคติวิปยุตตจิตนั้น จะเกิดขึ้นมาก็ตาม เช่น เกิดขึ้นในภาวะที่ยินดีพอใจในภพภูมิ หรือ ในภาวะความเป็นไปของตนเอง (ภวตัณหา) เป็นต้น ก็ไม่มีมานะประกอบ

ข้อ ๔๕ ถาม. อารมณ์ของทวารวิมุตตจิตนั้น มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. อารมณ์ของทวารวิมุตตจิตนั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑. กรรมอารมณ์ อารมณ์ คือ กุศลกรรม, อกุศลกรรม มาปรากฏจำเพาะหน้า และเกิดในมโนทวารวิถี เท่านั้น เป็นธรรมอารมณ์อย่างเดียว (มักเกิดกับบุคคล ซึ่งก่อนจะทำการอะไรลงไปนั้น ย่อมคิดก่อนอยู่เสมอๆ เป็นเวลานานๆ แล้วจึงทำลงไป)

๒. กรรมนิมิตอารมณ์ อารมณ์ คือ เครื่องหมายที่ให้สำเร็จการกระทำ และเกิดได้ในทวารทั้ง ๖ เป็นได้ทั้ง ๖ อารมณ์ คือ รูปารมณ์ สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธัมมารมณ์ (มักเกิดแก่บุคคลซึ่งจะทำอะไรลงไปหาได้คิดไว้ล่วงหน้า นานๆ ประการใดไม่ คงคิดแต่เวลาที่กระทำเท่านั้น สุดแท้แต่เรื่องที่ได้ประสบเท่านั้น)

๓. คตินิมิตอารมณ์ อารมณ์ คือ เครื่องหมาย หรือ ภพภูมิ ที่จะพึงได้รับสุข หรือ ทุกข์ ในชาติที่จะเกิดต่อไป และเกิดได้ในทวารทั้ง ๖ เป็นได้ทั้ง ๖ อารมณ์ เหมือน กรรมนิมิตอารมณ์ (มักเกิดกับบุคคลซึ่งในขณะที่กำลังกระทำดี มีอินทรีย์ คือ ศรัทธาวิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ปรากฏชัดแจ้ง ถ้าทำไม่ดี ก็มีกรรมกิเลส ตัณหา มานะ ทิณฐิ ปรากฏชัด

แจ้ง หรือ เวลาที่ทำกรรมดี หรือ กรรมชั่วนั้น มีบุพเจตนาและอปรเจตนา เกิดขึ้นบ่อย ๆ และบุคคลผู้ชอบคิดถึงผลของกรรม มี สมบัติ และ ความสุข เป็นต้น)

ส่วนพระอรหันต์ ไม่มีอารมณ์ทั้ง ๓ นี้ปรากฏ เมื่อเวลาใกล้จะปรินิพพาน เพราะการกระทำของท่าน โดยปกติท่านไม่ทำกุศลอยู่แล้ว แม้การทำกุศลของท่าน ก็ไม่ชื่อว่า กุศล เพราะไม่มีปัจจัยให้ผลเกิดขึ้นในภพนี้ หรือ ในภพหน้า เป็นเพียงสักว่า กิริยา คือ ทำไปตามวิสัย กาย วาจา ใจ ที่ยังเป็นอยู่ในโลกเท่านั้น มีแต่อารมณ์ ๖ ที่เป็น รูป นาม บัญญัติ ที่ท่านพิจารณาเป็นไตรลักษณ์ อันเป็นกิจวัตรของพระองค์

ข้อ ๔๖ ถาม. จงแสดงจิตดังต่อไปนี้ ว่ามีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

- ก. จิตที่รับอารมณ์ได้อย่างเดียว ข. จิตที่รับอารมณ์ได้ ๒ อย่าง
ค. จิตที่รับอารมณ์ได้ ๕ อย่าง ข. จิตที่รับอารมณ์ได้ ๑๒ อย่าง
ง. จิตที่รับอารมณ์ได้ ๑๔ อย่าง จ. จิตที่รับอารมณ์ได้ ๒๕ อย่าง

ตอบ. ก. จิตที่รับอารมณ์อย่างเดียว มี ๒๘ ดวง คือ

จักขุวิญญาณจิต ๒	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	รูปารมณ์
โสตวิญญาณจิต ๒	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	สัททารมณ์
ฆานวิญญาณจิต ๒	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	คันธารมณ์
ชีวหาวิญญาณจิต ๒	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	รสารมณ์
กายวิญญาณจิต ๒	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	โผฏฐัพพารมณ์
อากาสนัญญายตนฉานจิต ๓	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	กสิณุคฆาภิมาภาสบัญญัติ
อาภิกขัญญายตนฉานจิต ๓	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	นัตถิภาวบัญญัติ
วิญญาณัญญายตนกุศลจิต ๑	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	อากาสนัญญายตนกุศลจิตที่เคย
เกิดมาแล้วแก่ตน ในภพนี้หรือภวก่อน
วิญญาณัญญายตนวิปากจิต ๑	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	อากาสนัญญายตนกุศลจิตที่เคย
เกิดมาแล้วแก่ตนในภวก่อน
เนวสัณญานาสัณญายตนกุศลจิต ๑	มีอารมณ์อย่างเดียว คือ	อาภิกขัญญายตนกุศลจิตที่เคย
เกิดมาแล้วแก่ตนในภพนี้หรือภวก่อน

เนวสัญญานาสัญญายตนวิปากจิต ๑ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ อากิญจัญญายตนกุศลจิตที่
เคยเกิดมาแล้วแก้ตนในภพก่อน

โลกุตตรจิต ๘ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ นิพพาน

ข. จิตที่รับอารมณ์ได้ ๒ อย่าง มี ๒ ดวง คือ วิญญาณัญญายตนกิริยาจิต ๑
เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต ๑

วิญญาณัญญายตนกิริยาจิต ๑ มีอารมณ์ ๒ คือ อากาสนัญญายตนกุศลจิต ที่เคย
เกิดมาแล้วแก้ตนในภพนี้ หรือ ภพก่อน และ อากาสนัญญายตนกิริยาจิต ที่เคยเกิด
มาแล้วแก้ตนในภพนี้

เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต ๑ มีอารมณ์ ๒ อย่าง คือ อากิญจัญญายตนกุศล
จิต ที่เคยเกิดมาแล้วแก้ตนในภพนี้ หรือ ภพก่อน และอากิญจัญญายตนกิริยาจิต ที่เคย
เกิดมาแล้วแก้ตนในภพนี้

ค. จิตที่รับอารมณ์ ๕ อย่าง มี ๓ ดวง คือ มโนธาตุ ๓ มีอารมณ์ ๕ อย่าง คือ
รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์

ฆ. จิตที่รับอารมณ์ ๑๒ อย่าง มี ๓ ดวง คือ รูปาวจรปัญจมณานจิต ๓ มีอารมณ์
๑๒ อย่าง คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑ มัชฌิมาตตสัจตวบัญญัติ ๑

ง. จิตที่รับอารมณ์ ๑๔ อย่าง มี ๔ ดวง คือ รูปาวจรหัตถิมณานจิต ๓ ตติยมณานจิต
๓ จตุตถมณานจิต ๓ มีอารมณ์ ๑๔ อย่าง คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑
ปิยมนาปสัจตวบัญญัติ ๑ ทุกขิตสัจตวบัญญัติ ๑ สุขิตสัจตวบัญญัติ ๑

จ. จิตที่รับอารมณ์ ๒๕ อย่าง มี ๓ ดวง คือ รูปาวจรปฐมมณานจิต ๓ อารมณ์ ๒๕
อย่าง คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อสุภบัญญัติ ๑๐ โภจนาสบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑
ปิยมนาปสัจตวบัญญัติ ๑ ทุกขิตสัจตวบัญญัติ ๑ สุขิตสัจตวบัญญัติ ๑

ข้อ ๔๗ ถาม. คำว่า วัตถุ หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงพร้อม
ความหมายและองค์ธรรมของวัตถุนั้น ๆ ด้วย และจงแสดงจิตดังต่อไปนี้

ก. จิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดแน่นอน ข. จิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดไม่แน่นอน

ตอบ. วัตถุรูป หมายความว่า สถานที่เป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิกทั้งหลาย มี ๖ อย่าง คือ

๑. จักขุวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท

๒. โสทวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของโสทวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท

๓. ฆานวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของฆานวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท

๔. ชิวหาวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของชิวหาวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท

๕. กายวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของกายวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท

๖. หทยวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของมโนธาตุ ๓ และมโนวิญาณธาตุ ๗๖ (ตามสมควรแก่ภูมิ) องค์ธรรมได้แก่ หทยรูป

ก. จิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดแน่นอน มี ๔๓ ดวง คือ ปญฺจวิญาณธาตุ ๑๐ มโนธาตุ ๓ และ มโนวิญาณธาตุ ๓๐ ได้แก่ โทสมูลจิต ๒ สันตึรณจิต ๓ หสิตุปปาทจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ โสตาปัตติมรรคจิต ๑ เหล่านี้ เกิดขึ้นโดยต้องอาศัยวัตถุรูปแน่นอน (เพราะจิตเหล่านี้ เกิดได้เฉพาะในปัญจโวการภูมิเท่านั้น)

ข. จิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดไม่แน่นอน มี ๔๒ ดวง คือ โลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวารวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสตาปัตติมรรค) จิตเหล่านี้เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปไม่แน่นอน เพราะจิตเหล่านี้ เกิดได้ทั้งปัญจโวการภูมิและจตุโวการภูมิ ถ้าเกิดกับบุคคลที่เกิดในปัญจโวการภูมิ ก็อาศัยหทยวัตถุเกิด ถ้าเกิดกับบุคคลที่เกิดในจตุโวการภูมิ ก็ไม่ต้องอาศัยหทยวัตถุเกิดเลย

ข้อ ๔๘ ถาม. ในบรรดาเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น เจตสิกประเภทใดบ้าง ที่อาศัยวัตถุเกิด
แน่นอน เจตสิกประเภทใดที่อาศัยวัตถุเกิดไม่แน่นอน ทั้งนี้ เพราะเหตุใด ?
จงอธิบาย

ตอบ. เจตสิกที่อาศัยวัตถุรูปเกิดโดยแน่นอน มี ๖ ดวง คือ โทจตุกกเจตสิก ๔
อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ เพราะโทจตุกกเจตสิก ๔ ดวงนั้น เกิดได้เฉพาะกับบุคคลที่เกิดอยู่
ในกามภูมิเท่านั้น และอัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ดวงนั้น เกิดได้เฉพาะกับบุคคลที่เกิดอยู่
ในปัญจโวการภูมิ คือ ภูมิที่มีชั้น ๕ เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เจตสิกทั้ง ๖ ดวงนี้ จึงต้องอาศัย
วัตถุรูปเกิด โดยแน่นอน

ส่วนเจตสิกที่อาศัยวัตถุรูปเกิดโดยไม่แน่นอนนั้น มี ๔๖ ดวง คือ เจตสิก ๔๖ (เว้น
โทจตุกกเจตสิก ๔ อัปมัณฺญาเจตสิก ๒) หมายความว่า เจตสิก ๔๖ ดวงเหล่านี้ ถ้าเกิด
กับบุคคลที่เกิดในปัญจโวการภูมิ ก็อาศัยวัตถุรูปเกิด ถ้าเกิดกับบุคคลที่เกิดในจตุโวการ
ภูมิ ก็ไม่ต้องอาศัยวัตถุรูปเกิด

ข้อ ๔๙ ถาม. ทวารกับวัตถุ มีความหมายและองค์ธรรมเหมือนกันและต่างกันอย่างไร?
จงแสดงการเปรียบเทียบจิตที่อาศัยทวาร ๖ กับจิตที่อาศัยวัตถุ ๖ เกิดมาดู ?

ตอบ. คำว่า “ทวาร” แปลว่า ประตู สำหรับเป็นที่เข้าออกของคนทั้งหลาย
จักขุปสาท เป็นต้น ชื่อว่า ทวาร เพราะเป็นเสมือนหนึ่งประตูที่เป็นที่เข้าออกของวิถีจิต
ทั้งหลาย ธรรมาสัตว์ทั้งหลาย ถ้าไม่มีปสาทรูปทั้ง ๕ และภวังคจิตแล้ว วิถีจิตก็เกิดขึ้น
ไม่ได้ เมื่อวิถีจิตเกิดขึ้นไม่ได้แล้ว ก็เป็นอันว่า การทำ การพูด การคิด ที่ดีก็ตาม ไม่ดีก็
ตาม ก็มีไม่ได้เช่นเดียวกัน

๑. จักขุทวาร	องค์ธรรมได้แก่	จักขุปสาท
๒. โสตทวาร	องค์ธรรมได้แก่	โสตปสาท
๓. ฆานทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ฆานปสาท
๔. ชิวหาทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ชิวหาปสาท
๕. กายทวาร	องค์ธรรมได้แก่	กายปสาท
๖. มโนทวาร	องค์ธรรมได้แก่	ภวังคจิต ๑๙

ส่วนคำว่า วัตถุรูป นั้น หมายความว่า สถานที่ที่เป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิกทั้งหลาย มี ๖ อย่าง คือ

๑. จักขุวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท

๒. โสทวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของโสทวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท

๓. ฆานวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของฆานวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท

๔. ชิวหาวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของชิวหาวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท

๕. กายวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของกายวิญาณจิต ๒ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท

๖. หทยวัตถุ หมายถึง สถานที่อาศัยเกิดของมโนธาตุ ๓ และมโนวิญาณธาตุ ๗๖ (ตามสมควรแก่ภูมิ) องค์ธรรมได้แก่ หทยรูป

ฉะนั้น ในบรรดาทวาร ๖ และวัตถุ ๖ นั้น มีองค์ธรรมต่างกันที่ข้อ ๖ คือ ทวารที่ ๖ นั้นได้แก่ มโนทวาร องค์ธรรมได้แก่ ภาวจิต ๑๙ ส่วนวัตถุรูปที่ ๖ นั้น ได้แก่ หทยวัตถุ องค์ธรรมได้แก่ หทยวัตถุรูป

ข้อ ๕๐ ถาม. ให้แสดงการจำแนกภูมิ ๓๐ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) โดยวัตถุรูป ๖ และ วิญญาณธาตุ ๗ มาดู ?

ตอบ. จำแนกภูมิ ๓๐ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) โดยวัตถุรูป ๖ และวิญญาณธาตุ ๗ ดังนี้ ในกามภูมิ ๑๑ นั้น มีวัตถุรูปเกิดได้ทั้ง ๖ อย่าง และมีวิญญาณธาตุ เกิดได้ทั้งหมด ๗ อย่าง ดังนี้

จักขุวิญญาณธาตุ	อาศัย จักขุวัตถุ	เกิด
โสทวิญาณธาตุ	อาศัย โสทวัตถุ	เกิด
ฆานวิญาณธาตุ	อาศัย ฆานวัตถุ	เกิด

ชีวหาวิญญาณธาตุ	อาศัย ชิวหาวัตถุ	เกิด
กายวิญญาณธาตุ	อาศัย กายวัตถุ	เกิด
มโนธาตุ	อาศัย หทัยวัตถุ	เกิด
มโนวิญญาณธาตุ	อาศัย หทัยวัตถุ	เกิด

ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัจตภูมิ) มีวัตถุรูปเกิดได้ ๓ อย่าง และมีวิญญาณธาตุเกิดได้ ๔ อย่าง คือ

จักขุวิญญาณธาตุ	อาศัย จักขุวัตถุ	เกิด
โสตวิญญาณธาตุ	อาศัย โสตวัตถุ	เกิด
มโนธาตุ	อาศัย หทัยวัตถุ	เกิด
มโนวิญญาณธาตุ	อาศัย หทัยวัตถุ	เกิด

ในอรุปภูมิ ๔ ไม่มีวัตถุรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเลย มีวิญญาณธาตุ เกิดได้ อย่างเดียว คือ มโนวิญญาณธาตุ ฉะนั้น มโนวิญญาณธาตุที่เกิดในอรุปภูมิ ๔ นี้ จึงไม่ต้องอาศัยวัตถุรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

จบแนวข้อสอบปริจเฉทที่ ๓

แนวปัญหาเฉลย ปริจเฉทที่ ๗

สมุจจยสังคหะ จำนวน ๕๐ ข้อ

ข้อ ๕๑ ถาม. ในสมุจจยสังคหะนั้น พระอนุรุทธาจารย์แสดงจำแนกปรมัตถ์ก็อย่าง คือ
อะไรบ้าง และเมื่อนับเอาสภาวะธรรมแล้ว ได้เท่าไร เรียกว่าอะไร แปลว่า
อะไร ?

ตอบ. ในสมุจจยสังคหะนั้น พระอนุรุทธาจารย์แสดงจำแนกสภาวะของปรมัตถ
ธรรมทั้ง ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน คือ จิตว่าโดยสภาวะ มี ๑ เจตสิกว่าโดย
สภาวะมี ๕๒ ในรูป ๒๘ นั้น รูปที่มีสภาวะของตนโดยเฉพาะ มี ๑๘ ได้แก่ นิปผันนรูป
๑๘ และนิพพานว่าโดยสภาวะ มี ๑ และเมื่อนับเอาสภาวะธรรมแล้ว ได้ ๗๒ ประการ
เรียกว่า เทวสัตตัตถัตถุธรรม แปลว่า วัตถุธรรม ๗๒ ประการ

ข้อ ๕๒ ถาม. คำว่า สมุจจยสังคหะ หมายความว่าอย่างไร? และในสมุจจยสังคหะนั้น
ท่านแสดงธรรมไว้ ก็หมวดคืออะไรบ้าง?จงแสดงพร้อมความหมายและหมวด
ธรรมนั้น ๆ ด้วย

ตอบ. คำว่า สมุจจยสังคหะ หมายถึง การรวบรวมธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้เป็น
หมวดหมู่เดียวกัน หมายความว่า พระอนุรุทธาจารย์ท่านแสดงการรวบรวมวัตถุธรรม
๗๒ ประการ ที่มีสภาพเข้ากันได้ไว้ในปริจเฉทที่ ๗ นี้ ฉะนั้น ปริจเฉทที่ ๗ นี้ จึงชื่อว่า
สมุจจยสังคหะ ในสมุจจยสังคหะนั้น ท่านแสดงธรรมไว้ ๔ หมวด คือ

๑. อกุศลสังคหะ การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลโดยส่วนเดียว คือ
โดยประเภทแห่งอกุศลธรรมมี ๙ หมวด ได้แก่ อาสวะ ๔ โหชะ ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔
อุปาทาน ๔ นิรณ ๖ อนุสัย ๗ สังโยชน์ ๑๐ กิเลส ๑๐

๒. มิสสกสังคหะ การแสดงสงเคราะห์ ธรรมที่เป็น กุศล อกุศล อัปยาคะ ทั้ง ๓
ปนกัน คือ การรวบรวมวัตถุธรรม ๗๒ ประการ โดยประเภทแห่งหมวดธรรมที่เจือกัน
ซึ่งเป็นได้ทั้งกุศล อกุศล และอัปยาคะ มี ๗ หมวด ได้แก่ เหตุ ๖ ฌานังคะ ๗ มัคคังคะ
๑๒ อินทริยะ ๒๒ พละ ๙ อธิบัติ ๔ อาหาร ๔

๓. **โพธิปักขิยสังคหะ** การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่ายมรรคญาณ โดยประเภทแห่งธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มี ๗ หมวดได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มัคคังคะ ๘

๔. **สัพพสังคหะ** การแสดงสงเคราะห์จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นวัตถุธรรมทั้งหมด รวมกัน โดยประเภทแห่งธรรมทั่วไปทั้งหมด มี ๕ หมวด ได้แก่ ชันธ ๕ อุปาทานักขันธ ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ (ชันธ आयตนะ ธาตุ สัจจะ)

ข้อ ๕๓ ถาม. คำว่า **วัตถุธรรม** หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง? จงอธิบาย และยกหลักฐานพระบาลีพร้อมคำแปลขึ้นประกอบด้วย

ตอบ. คำว่า **วัตถุธรรม** หมายความว่า ธรรมที่มีสภาวะปรมาัตถ์ของตนโดยเฉพาะสามารถปรากฏแก่ปัญญาของบัณฑิตได้ มี ๗๒ ประการ คือ บรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ถ้านับเอาแต่ธรรมที่มีสภาวะลักษณะของตน ๆ แล้วย่อมมี ๗๒ ประการเท่านั้น กล่าวคือ

จิตทั้งหมด นับเป็น ๑ เพราะเมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วย่อมมีลักษณะอย่างเดียว คือ มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะที่เรียกว่า **อารมณ์วิชานนลักษณะ** ด้วยเหตุนี้จิตทั้งหมดจึงนับแต่เพียง ๑

เจตสิก เมื่อกล่าวโดยพิสดาร มี ๓,๔๒๖ ดวง แต่ถ้านับตามสภาวะลักษณะของตนๆ แล้ว มี ๕๒ ประการ

ในจำนวน **รูปทั้งหมด** นั้น นับเอาแต่เฉพาะนิปผันนรูป และนิปผันนรูปนี้ ก็มีอยู่หลายประเภทด้วยกัน คือ กัมมชนิปผันนรูปก็มี จิตตชนิปผันนรูปก็มี อุตุชนิปผันนรูปก็มี อาหารชนิปผันนรูปก็มี แต่เมื่อกล่าวโดยสภาวะลักษณะแล้ว ก็มีอยู่เพียง ๑๘ เท่านั้น ฉะนั้น จึงนับเอาแต่เฉพาะนิปผันนรูป ๑๘ ที่เรียกว่า **อินทริยนิพัทธรูป** คือ รูปที่เกี่ยวข้องด้วยอินทรีย์ของสัตว์มีชีวิต

นิพพาน เมื่อจำแนกโดยปริยายแห่งเหตุแล้ว มี ๒ อย่าง เมื่อจำแนกโดยอาการที่เข้าถึงแล้วมี ๓ อย่าง แต่เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว มีเพียงอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ ฉะนั้น จึงนับนิพพานเป็น ๑

ส่วนอนิพัตตนิพัตต ๑๐ นั้น ไม่มีสภาวะลักษณะของตนโดยเฉพาะ เป็นการกำหนดรูปกลาปต่อรูปกลาปและเป็นอาการของนิพัตตนิพัตต เท่านั้น ฉะนั้น จึงไม่นับเอาอนิพัตตนิพัตตทั้ง ๑๐ นี้ เข้าอยู่ในวัตรธรรมให้เป็นพิเศษขึ้นไปอีก จึงคงมีวัตรธรรมเพียง ๗๒ ประการเท่านั้น

ดังหลักฐานพระบาลีแสดงว่า

ทวาตตติวิธา วุตตา วตถุมมา สลกขณา
เตสนทานิ ยถาโยค ปวกุขามิ สมุจจย .

แปลความว่า วัตรธรรม คือ ธรรมที่มีสภาพของตนโดยแท้ ๗๒ ประการนั้น บัดนี้ข้าพเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์) จักแสดงสมุจจยสังคหะ คือ สังคหะที่รวบรวมวัตรธรรม ๗๒ ประการ ตามสมควรที่จะเข้ากันได้ ฯ

ข้อ ๕๔ ถาม.ในวัตรธรรมเหล่านั้น วัตรธรรมที่แสดงไว้ในอกุศลสังคหะ มีสกลสังคหะ โภธิปักขียสังคหะ สัพพสังคหะ แต่ละหมวด มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ในวัตรธรรมเหล่านั้น

วัตรธรรมที่แสดงไว้ในอกุศลสังคหะ มี ๑๔ ประการ ได้แก่ อกุศลเจตสิก ๑๔

วัตรธรรมที่แสดงไว้ในมิสกลสังคหะ มี ๓๖ ประการ ได้แก่ จิต ๑ ผัสสะ เวทนา เจตนา เอกัคคตา ซีวิตินทรีย์ วิตก วิจาร วิริยะ ปิตี ฉันทะ โมหะ อหิริกะ อนัตตตัปปะ โลภะ ทิฏฐิ โทสะ สัทธา สติ หิริ โอตตตัปปะ อโลภะ อโทสะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ปัญญา จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท อิตถิภาวะ ปุริสภาวะ ซีวิตะ และอาหาระ

วัตรธรรมที่แสดงไว้ในโภธิปักขียสังคหะ มี ๑๔ ประการ ได้แก่ จิต ๑ สติ วิริยะ ฉันทะ ปัญญา สัทธา เอกัคคตา ปัสสัทธิเจตสิก ๒ ปิตี ตัตตรมัชฌัตตตา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

วัตรธรรมที่แสดงไว้ในสัพพสังคหะ มี ๗๒ ประการ ได้แก่ จิต ๑ เจตสิก ๕๒ นิพัตตนิพัตต ๑๘ และนิพพาน ๑

ข้อ ๕๕ ถาม. จงแปลคาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในอภิสลสังคหะ ๙ หมวดนั้นดังต่อไปนี้

๑. อาสโวฆา จ โยคา จ	ตโย คนฺธา จ วตฺถโต
อุปาทานา ทฺเว วุตฺตา	อฏฺฐ นีวรณา สียํ ฯ
๒. ฉเพ วานุสยา โหนฺติ	นว สโยชนา มตา
กิเลสา ทส วุตฺโตยํ	นวธา ปาปสงฺคโห ฯ

ตอบ. แปลคาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในอภิสลสังคหะทั้ง ๙ หมวดนั้นดังนี้

๑. อาสวะ โอฆะ โยคะ และคันถะ เหล่านี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรমัตถ์แล้ว มีอย่างละ ๓ อุปาทาน มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๒ นิเวรณ มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๘

๒. อนุสัย มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๖ สังโยชน มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๙ กิเลสมีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๑๐ นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบการแสดงอภิสลสังคหะ โดย ๙ หมวด

ข้อ ๕๖ ถาม. ในอภิสลสังคหะนั้น หมวดไหนบ้าง ที่มีจำนวนข้อธรรมและองค์ธรรมเหมือนกัน มีความหมายต่างกันอย่างไร เพราะเหตุใด ท่านจึงแสดงจำแนกออกไปเป็นหลายหมวด เช่นนั้น ?

ตอบ. ในอภิสลสังคหะนั้น หมวดธรรม ที่มีจำนวนข้อธรรมและองค์ธรรมเหมือนกัน มี ๓ หมวด คือ อาสวะ โอฆะ โยคะ ความหมายต่างกัน คือ

อาสวะ ทรงแสดงโดยความเป็นสภาพที่หมักดองอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เป็นเวลายาวนาน อุปมาเหมือนสุรา ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกหมักดองไว้นาน สามารถทำให้ผู้ดื่มเกิดอาการมึนเมาขาดสติ กระทำสิ่งอันไม่สมควรได้ ฉนฺโต สภาพธรรมอันเป็นสิ่งที่หมักดองสืบทอดอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ ทำให้สัตว์ทั้งหลาย ต้องมึนเมาหลงใหลอยู่ในสังสารวัฏอันยาวนาน ไม่มีที่สิ้นสุด

โอฆะ ทรงแสดงโดยความเป็นสภาพที่ท่วมทับเบียดเบียนสัตว์ให้จมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ยากที่จะหลุดพ้นออกไปได้ เปรียบเหมือนห้วงน้ำใหญ่ ที่มีกระแสไหลเชี่ยว ย่อมท่วมทับเบียดเบียนสัตว์ให้จมอยู่ในมหาสมุทร ยากที่จะแวกว่ายให้หลุดรอดไปได้ ฉะนั้น

โยคะ ทรงแสดงโดยความเป็นสภาพที่เป็นเครื่องประกอบหรือผูกสัตว์ไว้ใน
อบายภูมิจึง ๔ และในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ หมายความว่า เป็นกิเลสเครื่อง
ประกอบ เปรียบเหมือนยางเหนียว มีกาว เป็นต้น ย่อมประกอบสิ่ง ๒ สิ่งให้ติดกันแน่น
ฉันท ไชยะ ทิณฐิ โมหะ ก็ย่อมประกอบสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในวัฏฏ์ทุกข ฉันทนั้น

ข้อ ๕๗ ถาม.จงแสดงความหมายและคำอธิบายของคำว่า อาสวะ โอฆะ โยคะ ให้ได้
ความเข้าใจ ชัดเจน (พอสังเขป)

ตอบ. อาสวะ แปลว่า เครื่องหมักดอง หมายถึง กิเลสที่หมักดองอยู่ในขันธ
สันดานของสัตว์ทั้งหลาย เป็นเวลายาวนานอุปมาเหมือนสุรา ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกหมักดองไว้นาน
สามารถทำให้ผู้ดื่มเกิดอาการมึนเมาขาดสติ กระทำสิ่งอันไม่สมควรได้ ฉันท ไชยะ
ธรรมอันเป็นสิ่งที่หมักดองสืบต่ออยู่ในขันธสันดานของสัตว์ ทำให้สัตว์ทั้งหลาย ต้องมึน
เมาหลงใหลอยู่ในสังสารวัฏฏ์อันยาวนาน ไม่มีที่สิ้นสุด สภาพธรรมนี้แหละ ชื่อว่า อาสวะ
ได้แก่ ไชยะ ทิณฐิ โมหะ ธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ หมักหมมอยู่ในขันธสันดานของสัตว์
ทั้งหลายเป็นเวลายาวนาน จนนับภพชาติไม่ถ้วน และธรรมเหล่านี้ เมื่อปรากฏแก่ผู้ใด
ย่อมกระทำให้จิตใจของผู้นั้น ให้มึนเมาขาดสติ ตกอยู่ในอำนาจของไชยะบ้าง ทิณฐิบ้าง
โมหะบ้าง เป็นเหตุให้กระทำการทุจริตกรรมต่าง ๆ มีกายทุจริต เป็นต้น เพราะความเมาด้วย
ไชยะ ทิณฐิ โมหะ นั้นเอง

โอฆะ แปลว่า ห้วงน้ำ หมายถึง กิเลสที่เปรียบประดุจห้วงน้ำ ที่พัดพาเอาสัตว์
ทั้งหลายไปสู่อบายภูมิจึง ๔ และความเวียนว่ายตายเกิดและจมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ได้แก่
ไชยะ ทิณฐิ โมหะ ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นธรรมที่เหมือนห้วงน้ำ เพราะธรรมดาห้วงน้ำ
ทั้งหลาย เมื่อมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งตกลงไปแล้ว ห้วงน้ำนั้นย่อมท่วมทับเบียดเบียนพัดพาสิ่ง
เหล่านั้น ทำให้จมลง ยากที่จะไต่ล้นพ้นขึ้นมาจากห้วงน้ำนั้นได้ ความโลภ ความเห็นผิด
ความหลง ธรรม ๓ ประการนี้ ก็เป็นเช่นเดียวกัน ย่อมท่วมทับเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
ทำให้จมลงในสังสารวัฏฏ์ จนถึงอบายภูมิจึง และยากที่จะไต่ล้นพ้นจากสังสารวัฏฏ์นั้น และ
เข้าถึงพระนิพพานได้

โยคะ แปลว่า เครื่องผูกหรือเครื่องประกอบ หมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องประกอบ หรือผูกสัตว์ไว้ในอบายภูมิ ๔ และในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ หมายความว่า เป็นกิเลสเครื่องประกอบ เปรียบเหมือนยางเหนียว มีกาว เป็นต้น ย่อมประกอบสิ่ง ๒ สิ่ง ให้ติดกันแน่น ฉันทะ โลภะ ทิฏฐิโมหะ ก็ย่อมประกอบสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในวัฏฏ์ทุกข์ ฉะนั้น

อีกนัยหนึ่ง อุปมาเหมือน วัวที่ถูกผูกเทียมเกวียนไว้ เมื่อวัวเดินไปทางใด ก็ย่อมจะลากเอาเกวียนติดตามไปด้วยเสมอ สัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้ ก็ ฉะนั้น ย่อมวนเวียนอยู่ในวัฏฏ์ทุกข์ ตามอำนาจของโยคะธรรมที่ผูกมัดใจไว้ ยากที่จะหลุดพ้นไปได้ เพราะถูกประกอบไว้ด้วยโลภะ ทิฏฐิ โมหะ อันเปรียบเสมือนเชือกที่ผูกวัวไว้กับ เกวียน และย่อมแบกรับภาระของชั้น ๕ ไปด้วย ทั้งหนักทั้งทุกข์ เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงโลภะ ทิฏฐิ โมหะทั้ง ๓ ประการนี้ ว่าเป็นโยคะ คือ วัวเปรียบเสมือน สัตว์ทั้งหลาย เกวียนเปรียบได้กับภพต่าง ๆ มีกามภพ เป็นต้น เชือกผูกวัวติดกับเกวียน ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ อันเป็นโยคะธรรม นั้นเอง

ข้อ ๕๘ ถาม. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างอภิชฌา และพยาบาท ที่เป็น มโนทุจริต กับที่ เป็นคันถะ ?

ตอบ. ความต่างกันระหว่างอภิชฌาและพยาบาทที่เป็นมโนทุจริต กับ อภิชฌา พยาบาทที่เป็นคันถะ

อภิชฌาที่เป็นมโนทุจริต ได้แก่ โลภเจตสิก ที่ประกอบในโลภมูลจิต ๘ ซึ่งเป็น ความโลภอย่างหยาบ หรือ อย่างธรรมดาทั่วไป มีสภาพมุ่งหมายอยากได้ทรัพย์สินสมบัติ ของผู้อื่นมาเป็นของตนโดยไม่ชอบธรรม

อภิชฌาที่เป็นกายคันถะ ได้แก่ โลภเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘ ที่ เป็นความโลภทั้ง อย่างหยาบและอย่างละเอียดซึ่งเกี่ยวกับความอยากได้และความพอใจในทรัพย์สินสมบัติ ของผู้อื่น หรือ ยึดติดในทรัพย์สินสมบัติของตนเอง จะเป็นโดยชอบธรรม หรือ ไม่ชอบธรรม ก็ตาม ความพอใจอยากได้เหล่านี้ จัดเป็น อภิชฌากายคันถะ ทั้งสิ้น

พยาบาทที่เป็นมโนทุจริต ได้แก่ โทสะอย่างหยาบที่เกี่ยวกับความโกรธ คิดปองร้ายผู้อื่น โดยหวังให้เขาได้รับความเดือดร้อน เสียหายต่าง ๆ หรือ นึกสาปแช่งให้ผู้ที่ตนเกลียดชังนั้นถึงความหายนะ หรือถึงความตาย

พยาบาทที่เป็นกายคันถะ ได้แก่ โทสะทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียด ที่มีสภาพเป็นความไม่พอใจ ไม่พอใจ โกรธ เกลียด กลัว กลุ้มใจ เศร้าโศก เสียใจ ตลอดจนจนถึงการกระทำทุจริตกรรม มี กายทุจริต เป็นต้น เหล่านี้จัดเป็น พยาบาทกายคันถะ ทั้งสิ้น

ฉะนั้น อภิชฌา พยาบาท ที่เป็นคันถะ จึงเป็นสภาพที่กว้างขวางกว่าที่เป็นมโนทุจริต

ข้อ ๕๙ ถาม. ตามธรรมดาคนทั้งหลาย โดยมากนั้น มักไม่ยินดีในการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ที่เป็นเช่นนี้ เพราะมีอะไรเป็นอุปสรรค และธรรมที่เป็นอุปสรรคในการที่จะทำดีนั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ตามธรรมดาคนทั้งหลาย ที่ไม่ค่อยมีความยินดีพอใจในการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นส่วนมากนั้น ก็เพราะอำนาจแห่งนิวรณ์ธรรมเป็นอุปสรรค อัน ได้แก่ โลภะ โทสะ ถีนะ มิตถะ อุทธัจจะ กุกกุจจะ วิจิกิฉา โมหะ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓-๔ อย่างนั่นเอง ครอบงำ ขัดขวางไว้ หรือ บางทีขณะที่กำลังทำกุศลอยู่นั้น ก็เกิดความท้อแท้ เบื่อหน่าย ไม่พอใจขึ้นมาได้ ทำให้ศรัทธา สติ ปัญญา เสื่อมถอยไป นี้ก็เพราะอำนาจแห่งถีนมิตถนิวรณ์ เกิดขึ้นกันความดี คือ ศรัทธา เป็นต้นนั้นเสีย และหาว่า กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ชนิดหยาบเกิดขึ้นแก่मानลาภบุคคลแล้ว ก็ทำให้มานที่ได้อยู่นั้น เสื่อมสิ้นไป ไม่สามารถเข้ามานได้อีก (ต้องทำมานให้เกิดขึ้นใหม่อีก)

ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการที่จะทำความดีมี ๖ อย่าง คือ

๑. กามฉันทนิวรณ์	๒. พยาบาทนิวรณ์
๓. ถีนมิตถนิวรณ์	๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์
๕. วิจิกิฉานิวรณ์	๖. อวิชชานิวรณ์

ข้อ ๖๐ ถาม. กิเลสที่ไม่ได้ชื่อว่า อนุสัย นั้นมีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และกิเลสที่ได้ ชื่อว่า อนุสัย นั้นเป็นกิเลสชนิดใด ? ให้แสดงวจนัตถะของอนุสัยกิเลสด้วย

ตอบ. กิเลสที่ไม่ได้ชื่อว่า อนุสัย นั้นมี ๒ ชนิด คือ ปริยฐานกิเลส และ วิติกมมกิเลส และกิเลสที่ได้ชื่อว่า อนุสัย นั้น เป็นกิเลสชนิดที่สงบนิ่งอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ที่ยังไม่ขึ้นสู่วิถิจิต โดยความเป็นขวนะ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “สนฺตานะ อนุ อนุ เสนุตติ = อนุสยา” ธรรมเหล่านี้ ย่อมนอนเนื่องอยู่ในความสืบทอดแห่งรูปนาม ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อนุสัย หรืออีกนัยหนึ่ง “อนุรูป การณ์ ลภิตวา เสนติ อุปฺปชฺชนตติ = อนุสยา” ธรรมเหล่านี้ เมื่อได้เหตุที่สมควรแล้ว ย่อมเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อนุสัย

ข้อ ๖๑ ถาม. เพราะเหตุใด ความพอใจ ความโกรธ ความถือตัว เป็นต้นเหล่านี้ จึงชื่อว่า สังโยชน์ ได้ ? ให้อธิบายและยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย

ตอบ. การที่ความพอใจ ความโกรธ ความถือตัว เป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่าสังโยชน์ได้ นั้น เพราะความพอใจ ความโกรธ ความถือตัว เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้พ้นไปจากวัฏฏทุกข์ ได้

อธิบายว่า ตามธรรมดาในสันดานของปุถุชนทั้งหลายนั้น ย่อมมีธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เปรียบเหมือนเชือกเส้นใหญ่ ๑๐ เส้นด้วยกัน ซึ่งทำการผูกมัดสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากกองทุกข์ได้ เชือก ๑๐ เส้นเหล่านี้ ถ้าหากว่าสังโยชน์เส้นหนึ่งเส้นใด มีอาการตึงขึ้นแล้ว สังโยชน์ เส้นนั้น ก็จะนำสัตว์นั้นให้ไปเกิดในภพภูมิที่เกี่ยวกับสภาพของตน ๆ โดยอาศัยกรรมที่สัตว์นั้นกระทำขึ้น ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “สํโยเชนติ พนฺธนตติ = สํโยชนานิ” ธรรมเหล่านี้ ย่อมผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า สังโยชน์

ข้อ ๖๒ ถาม. สังโยชน์ที่ทรงแสดงโดยสุดต้นต้นัย กับ สังโยชน์ที่ทรงแสดงโดยอภิธัมม
นัย มีความต่างกันอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. สังโยชน์ที่ทรงแสดงโดยสุดต้นต้นัย กับ สังโยชน์ที่ทรงแสดงโดยอภิธัม
มณัสนัย มีความต่างกัน ดังนี้

ตามนัยแห่งพระสูตรต้นตะ

โอรัมภาคิยสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์ที่เป็นไปในภพภูมิส่วนเบื้องต่ำ คือ ในกาม
ภูมิ ๑๑ มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑) กามราคสังโยชน์	๒) ปฏิมสังโยชน์	๓) ทิฏฐิสังโยชน์
๔) สีสัพพตปราคาสังโยชน์	๕) วิจิกิจฉาสังโยชน์	

อุทธัมภาคิยสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์ที่เป็นไปในภพภูมิส่วนเบื้องสูง คือ ในรูป
ภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ มี ๕ อย่าง เหมือนกัน ได้แก่

๑) รูปราคสังโยชน์	๒) อรูปราคสังโยชน์	๓) มานสังโยชน์
๔) อุทัจจสังโยชน์	๕) อวิชชาสังโยชน์	

ตามนัยแห่งอภิธรรม

โอรัมภาคิยสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์ที่เป็นไปในภพภูมิส่วนเบื้องต่ำ คือ ในกาม
ภูมิ ๑๑ มี ๗ อย่าง ได้แก่

๑) กามราคสังโยชน์	๒) ปฏิมสังโยชน์	๓) ทิฏฐิสังโยชน์
๔) สีสัพพตปราคาสังโยชน์	๕) วิจิกิจฉาสังโยชน์	๖) อิสสาสังโยชน์
๗) มัจฉริยสังโยชน์		

อุทธัมภาคิยสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์ที่เป็นไปในภพภูมิส่วนเบื้องสูง คือ ในรูป
ภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔ มี ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) ภาวราคสังโยชน์ ๒) มานสังโยชน์ ๓) อวิชชา
สังโยชน์

อีกนัยหนึ่ง สังโยชน์ตามนัยแห่งพระสูตรต้นตั้นั้น มีองค์ธรรมปรমัตถ์ ๗ อย่าง คือ
โลภะ โทสะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา มานะ อุทัจจะ และ อวิชชา

ส่วน สังโยชน์ตามนัยแห่งพระอภิธรรมนั้น มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๘ อย่าง คือ โลภะ
โทสะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อิสสา มัจฉริยะ มานะ และ อวิชชา

ข้อ ๖๓ ถาม. คำว่า “กิเลส” หมายความว่าอย่างไร มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงพร้อมความหมาย และองค์ธรรม

ตอบ. กิเลส แปลว่า เครื่องเศร้าหมอง หมายถึง ธรรมชาติที่ทำให้กายใจเศร้าหมองเร่าร้อน หมายความว่า จิต เจตสิก รูป ที่เกิดพร้อมด้วยกิเลส ย่อมจะเศร้าหมองเร่าร้อนตามกิเลสไปด้วย กิเลสเป็น อกุศลเจตสิก จำพวกหนึ่ง ซึ่งเมื่อประกอบกับจิตแล้ว ย่อมทำให้จิตเป็นอกุศลตามไปด้วย และรูปที่เกิดจากอกุศลจิตเหล่านั้น ก็พลอยเศร้าหมองเร่าร้อนไปด้วย มี ๑๐ ประการ คือ

๑. โลกกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน คือ ความโลภ ความอยากได้ของผู้อื่น และยึดถือสิ่งของของตนไว้นั่น หรือ ความยินดีติดใจในโลภียารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดีเฟลิดเฟล็น องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโกลมุลจิต ๘

๒. โทสกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน คือ ความโกรธ ความประทุษร้ายในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๓. โมหกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน คือ ความหลง ความไม่รู้ สภาวะธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ได้แก่ ความไม่รู้ในธรรม ๘ ประการ มีอริยสัจ ๔ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๔. มานกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน คือ ความถือตัวถือตนทั้งโดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม องค์ธรรมได้แก่ มานเจตสิก ที่ในทวิภูตวิปปยุตตจิต ๔

๕. ทิฏฐิกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ในทวิภูตสัมปยุตตจิต ๔

๖. วิจิกิจฉากิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน คือ ความลังเลสงสัยไม่ตกลงใจเด็ดขาดในธรรม ๘ ประการ มีพระพุทธานุสส เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

๗. ถีนกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร่าร้อน คือ ความท้อแท้ต่อการทำคุณความดี องค์ธรรมได้แก่ ถีนเจตสิก ที่ในอกุศลสังขาริกจิต ๕

๘. อุทัจจกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร้าร้อน คือ ความฟุ้งซ่าน ซัด
สาย จับอารมณ์ไม่มั่น องค์ธรรมได้แก่ **อุทัจจเจตสิก** ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๙. อหิริกกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร้าร้อน คือ ความไม่ละอายต่อ
บาป ต่อทุจริตทุจริต องค์ธรรมได้แก่ **อหิริกเจตสิก** ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๑๐. อนอตตัปปกิเลส ธรรมชาติที่เป็นเครื่องเศร้าหมองเร้าร้อน คือ ความไม่เกรง
กลัวต่อบาปต่อทุจริตทุจริต องค์ธรรมได้แก่ **อนอตตัปปเจตสิก** ที่ในอกุศลจิต ๑๒

ข้อ ๖๔ ถาม. กิเลสมีกี่ระดับ คืออะไรบ้าง แต่ละระดับนั้น มีความแตกต่างกัน และ
สืบเนื่องกันอย่างไร ? จงอธิบาย

ตอบ. กิเลส มี ๓ ระดับ แต่ละระดับนั้น มีความแตกต่างกัน และสืบเนื่องกัน คือ

๑. **วิติกกมกิเลส** กิเลสอย่างหยาบ ที่ล่วงล้ำออกมาทางกาย ทางวาจา วิติกกม
กิเลสนี้ ต้องละด้วยศีลกุศล และวิปัสสนากุศล หรือ มหากุศลจิต ๘ ดวง เรียกว่า **ตัทธังค
ปหาน** คือ ละได้ด้วยองค์นั้นๆ หรือละได้ชั่วคราว ในขณะที่ศีลกุศล หรือวิปัสสนากุศล
หรือมหากุศลจิตนั้น ยังเกิดอยู่

๒. **ปริยฐานกิเลส** กิเลสที่กลุ้มรุมอยู่ในจิตใจ เมื่อถูกอารมณ์มากระทบเข้า ก็
แปรสภาพเป็นวิติกกมกิเลส ปริยฐานกิเลสนี้ต้องละด้วยสมาธิกุศล หรือ ฌานกุศล คือ
การข่มไว้ด้วยอำนาจแห่ง อัปปนาสมาธิ เรียกว่า **วิกขัมภนปหาน** คือ การละด้วยการ
ข่มไว้ トラบไคที่ฌานกุศलयังมีกำลังอยู่ ปริยฐานกิเลสก็ไม่สามารถแสดงปฏิกิริยาฟุ้ง
ขึ้นมาให้ได้ ต่อเมื่อฌานเสื่อม หรือ อำนาจของฌานถูกทำลายลงด้วยปฏิบัติกษธรรม คือ
นิรณัน อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เมื่อนั้น ปริยฐานกิเลส ก็สามารถฟุ้งขึ้นมากลุ่มรุมจิตใจ
ได้อีก

๓. **อนุสัยกิเลส** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน เมื่อถูกอารมณ์มากระทบเข้า
ก็จะแปรสภาพเป็นปริยฐานกิเลส และวิติกกมกิเลส อนุสัยกิเลสนี้ต้องละด้วย โลกุตตร
ปัญญา คือ อริยมรรค เรียกว่า **สมุจเฉทปหาน** คือ การละโดยการตัดขาด โดยไม่ให้มี
โอกาสได้เกิดขึ้นในสันดานอีกต่อไป

การวนเวียนสืบเนื่องกันของกิเลสทั้ง ๓ อย่าง คือ

อนุสัยกิเลส นั้นเอง เมื่อถูกอารมณ์มากระทบเข้าครั้งแรก และอารมณ์นั้น ยังไม่มีกำลังแรงนัก อนุสัยกิเลสก็จะเริ่มตอบสนองต่ออารมณ์นั้น แปรสภาพเป็นปริยฐานกิเลส กลุ่มรวมอยู่ในจิตใจเป็นมโนทุจริต ๓ ถ้าถูกอารมณ์กระทบมากเข้า และอารมณ์นั้น มีกำลังแรงมากขึ้น ปริยฐานกิเลส ก็จะแปรสภาพเป็นวิติกมมกิเลส ล่วงล้ำออกมาทางกาย และทางวาจา เป็นกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ เมื่อหมดอารมณ์ หรือ อารมณ์หมดกำลังลง วิติกมมกิเลส หรือ ปริยฐานกิเลส นั้น ก็จะกลับกลายเป็นอนุสัยกิเลส นอนเนื่องอยู่ในชั้นธสันดานต่อไป เป็นอยู่อย่างนี้ เรื่อยไป ตราบเท่าที่ยังไม่ถูกตัดขาดด้วยปัญญาในมรรคจิต

ข้อ ๖๕ ถาม.ให้ยกอุปมาเปรียบเทียบระหว่างกิเลสทั้ง ๓ มีอนุสัยกิเลส เป็นต้น และให้แสดงกุศลที่สามารถประหารณกิเลสทั้ง ๓ เหล่านั้นมาโดยเฉพาะๆ ว่ากุศลชนิดไหนประหารณกิเลสชนิดไหน ?

ตอบ. แสดงอุปมาเปรียบเทียบระหว่างกิเลสทั้ง ๓ มี อนุสัยกิเลส เป็นต้นดังนี้ คือ อนุสัยกิเลส ปริยฐานกิเลส วิติกมมกิเลส ทั้ง ๓ อย่างนี้ เปรียบเหมือนกับไม้ขีดไฟ อนุสัยกิเลส เปรียบเหมือนไฟที่อยู่ในหัวไม้ขีด อารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เปรียบเหมือนการเอาก้านไม้ขีดไฟไปขีดที่ข้างกล่องไม้ขีดไฟ เมื่อไฟปรากฏขึ้น ไฟนี้เปรียบเหมือนกับ ปริยฐานกิเลส และเมื่อเอาไฟที่ปรากฏขึ้นนั้นไปจุดเข้ากับวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว ไฟที่ลุกติดวัตถุนั้น เปรียบเหมือน วิติกมมกิเลส ดังนี้

และกุศลที่สามารถประหารณกิเลสทั้ง ๓ เหล่านี้ได้โดยเฉพาะ ๆ นั้น คือ

๑. ศีลกุศล สามารถประหารณวิติกมมกิเลสได้ โดย ตทังคปหาน
๒. สมาธิกุศล (ฌานกุศล) สามารถประหารณปริยฐานกิเลสได้ โดย วิกขัมภน-
ปหาน
๓. ปัญญาในมรรค สามารถประหารณอนุสัยกิเลสได้ โดย สมุจเฉทปหาน

ข้อ ๖๖ ถาม. ในอกุศลสังคหะ ๙ หมวดนั้น แต่ละหมวดมีองค์ธรรมปรมาัตถ์ หมวดละเท่าไร ?

ตอบ. ในอกุศลสังคหะ ๙ หมวดนั้น แต่ละหมวดมีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ดังนี้

อาสวะ	มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๓	คือ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ
โอฆะ	มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๓	คือ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ
โยคะ	มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๓	คือ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ
คันถะ	มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๓	คือ โลภะ โทสะ ทิฏฐิ
อุปาทาน	มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๒	คือ โลภะ ทิฏฐิ
นิรวรณ	มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๘	คือ โลภะ โทสะ ถีนะ มิตถะ อุทัจจจะ

กุกกัจจะ วิจิกิจฉา และโมหะ

อนุสัย มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๖ คือ โลภะ โทสะ ทิฏฐิ มานะ วิจิกิจฉา โมหะ

สังโยชน์ มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๙ คือ โลภะ โทสะ ทิฏฐิ มานะ วิจิกิจฉา

(ทั้ง ๒ นัย คือ สุตตันตนัยและอภิธรรมนัย) อิสสา มัจฉริยะ อุทัจจจะ โมหะ

กิเลส มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ ๑๐ คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจจะ

โลภะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ ถีนะ วิจิกิจฉา

ข้อ ๖๗ ถาม. คำว่า “ฌาน” หมายความว่าอย่างไร และธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์ฌานนั้น คือ อะไรบ้าง ? ให้แสดงโดยเฉพาะแต่ละองค์ฌาน

ตอบ. คำว่า “ฌาน” หมายความว่า ธรรมที่เพ่งอารมณ์ และเผาธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง

ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับองค์ฌาน นั้น คือ

ถีนมิตถะ เป็นปฏิปักษ์กับ วิตก

วิจิกิจฉา เป็นปฏิปักษ์กับ วิจาร

พยาบาท เป็นปฏิปักษ์กับ ปีติ

กามฉันทะ เป็นปฏิปักษ์กับ เอกัคคตา

อุทัจจะ กุกุจจะ โทมนัสสเวทนา เป็นปฏิปักษ์กับ โสมนัสสเวทนาและ
อุเบกขาเวทนา

อุเบกขาเวทนา ปีติ และโสมนัสสเวทนา เป็นปฏิปักษ์กับโทมนัสสเวทนา

ข้อ ๖๘ ถาม. ในกามจิต มีองค์ฌานประกอบอยู่ด้วยเหมือนกัน แต่ทำไม จึงไม่จัดเป็น
ฌานจิตด้วย ? จงอธิบาย

ตอบ. เหตุที่กามาวจรจิต ซึ่งมีเจตสิกที่เป็นองค์ฌานประกอบไปด้วย แต่ไม่
จัดเป็นฌานจิตนั้น เพราะสภาพของเจตสิก ที่เป็นองค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ เวทนา
เอกัคคตา ในกามจิตนั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ ไม่สามารถข่มปริยฐานกิเลส คือ นิวรณ
ธรรม ให้สงบราบคาบเป็นวิกขัมภนปหาน และไม่สามารถแนบแน่นในอารมณ์เดียวได้
เพราะจิตที่จะได้ฌาน และจัดเป็นฌานจิต นั้น ต้องมีความแนบแน่นในอารมณ์เดียว

ข้อ ๖๙ ถาม. จงจำแนก พละ ๙ โดยโสภณะและอโสภณะ พร้อมทั้งแสดงความหมาย
และองค์ธรรม?

ตอบ. จำแนกพละ ๙ โดยโสภณะ และ อโสภณะ ดังต่อไปนี้

พละ ที่เป็นอโสภณะอย่างเดียว มี ๒ อย่าง คือ

๑. อหิริกพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความไม่ละอายต่อทุจริต องค์ธรรมได้แก่
อหิริกเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

๒. อนอตตัปปพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความไม่สะดุ้งกลัวต่อทุจริต องค์
ธรรมได้แก่ อนอตตัปปเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

พละ ที่เป็นโสภณะ อย่างเดียว มี ๕ อย่าง คือ

๑. สัทธาพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรมได้แก่
สัทธาเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

๒. สติพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการระลึกชอบ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่
ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

๓. ปัญญาพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการรู้อารมณ์ทั่วไปตามความเป็นจริง องค์กรธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙

๔. หิริพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความละอายต่อทุกจริต องค์กรธรรมได้แก่ หิริเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

๕. โอตตปปพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความสะดุ้งกลัวต่อทุกจริต องค์กรธรรมได้แก่ โอตตปปเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

พละ ที่เป็นได้ทั้งอโสภณะ และ โสภณะ มี ๒ อย่าง คือ

๑. วิริยพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความเพียร องค์กรธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในวิริยสัมปยุตตจิต ๑๐๕

๒. สมาธิพละ ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว องค์กรธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในจิต ๑๐๔ (เวทนาวิริยจิต ๑๖ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)

ข้อ ๗๐ ถาม. ธรรมอะไรบ้าง ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพลธรรม ๙ (และธรรมไหนเป็นปฏิปักษ์ต่อพลธรรมอะไร จงแยกแสดงเป็นคู่ ๆ ?

ตอบ. ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพลธรรม ๙ คือ

อสังกตทิยะ	ความไม่ศรัทธา	เป็นปฏิปักษ์กับ	ศรัทธาพละ
โกสัลชชะ	ความเกียจคร้าน	เป็นปฏิปักษ์กับ	วิริยพละ
มุกฺขฐัสสัจจะ	ความหลงลืมสติ	เป็นปฏิปักษ์กับ	สติพละ
อุทัจจะ	ความฟุ้งซ่าน	เป็นปฏิปักษ์กับ	สมาธิพละ
อวิชชา	ความไม่รู้	เป็นปฏิปักษ์กับ	ปัญญาพละ
อหิริกะ	ความไม่ละอายต่อบาป	เป็นปฏิปักษ์กับ	หิริพละ
อโนตตปปะ	ความไม่เกรงกลัวบาป	เป็นปฏิปักษ์กับ	โอตตปปพละ
หิริ	ความละอายต่อบาป	เป็นปฏิปักษ์กับ	อหิริกพละ
โอตตปปะ	ความเกรงกลัวต่อบาป	เป็นปฏิปักษ์กับ	อโนตตปปพละ

ข้อ ๗๑ ถาม. พละ ที่ท่านแสดงไว้ในมิสกสังคหะกับที่แสดงไว้ในโพธิปักขิยสังคหะนั้น
ต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. พละที่ท่านแสดงไว้ในมิสกสังคหะนั้น เป็นการแสดงทั้งพละที่เป็นกำลัง
ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลรวมกัน ส่วนพละที่แสดงไว้ในโพธิปักขิยสังคหะนั้น แสดงเฉพาะ
ฝ่ายกุศลอย่างเดียว ซึ่งสามารถเปรียบเทียบองค์ธรรมได้ดังนี้

พละที่แสดงไว้ในมิสกสังคหะนั้น มี ๙ อย่าง คือ

ศรัทธาพละ	องค์ธรรมได้แก่	สัทธาเจตสิก
วิริยพละ	องค์ธรรมได้แก่	วิริยเจตสิก
สติพละ	องค์ธรรมได้แก่	สติเจตสิก
สมาธิพละ	องค์ธรรมได้แก่	เอกัคคตาเจตสิก
ปัญญาพละ	องค์ธรรมได้แก่	ปัญญาเจตสิก
หิริพละ	องค์ธรรมได้แก่	หิริเจตสิก
โอตตปปพละ	องค์ธรรมได้แก่	โอตตปปเจตสิก
อหิริกพละ	องค์ธรรมได้แก่	อหิริกเจตสิก
อนนตปปพละ	องค์ธรรมได้แก่	อนนตตปปเจตสิก

พละที่แสดงไว้ในโพธิปักขิยธรรม มี ๕ อย่าง คือ

ศรัทธาพละ	องค์ธรรมได้แก่	สัทธาเจตสิก
วิริยพละ	องค์ธรรมได้แก่	วิริยเจตสิก
สติพละ	องค์ธรรมได้แก่	สติเจตสิก
สมาธิพละ	องค์ธรรมได้แก่	เอกัคคตาเจตสิก
ปัญญาพละ	องค์ธรรมได้แก่	ปัญญาเจตสิก

ข้อ ๗๒ ถาม. ก. ธรรมใดบ้าง ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์ฌาน ?

ข. พละธรรม เป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมใดบ้าง?

ตอบ. ก. ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์ฌาน ได้แก่

ถีนมิตะ เป็นปฏิปักษ์กับ วิตก

วิจิตรจินา เป็นปฏิปักษ์กับ วิจาร

พยาบาท เป็นปฏิปักษ์กับ ปีติ

กามฉันทะ เป็นปฏิปักษ์กับ เอกัคคตา

อุทัจจะ กุกุจจะ โทมนัสสเวทนา เป็นปฏิปักษ์กับ โสมนัสสเวทนา และ
อุเบกขาเวทนา

อุเบกขาเวทนา ปีติและโสมนัสสเวทนา เป็นปฏิปักษ์กับ โทมนัสสเวทนา

ข. พลธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรม ดังต่อไปนี้

ศรัทธาพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความไม่ศรัทธา

วิริยพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความเกียจคร้าน

สติพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความหลงลืมสติ

สมาธิพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความฟุ้งซ่าน

ปัญญาพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความไม่รู้ (อวิชชา)

หิริพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความไม่ละอายต่อทุจริต

โอตตปปพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความไม่กลัวต่อทุจริต

อหิริกพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความละอายต่อบาป

อโนตตปปพละ เป็นปฏิปักษ์กับ ความเกรงกลัวต่อบาป

ข้อ ๗๓ ถาม. คำว่า “อาหาร” แปลว่าอะไร หมายความว่าอะไร มีกี่ประเภท คือ
อะไรบ้าง ?

ตอบ. คำว่า อาหาร แปลว่า นำมา หมายความว่า ธรรมชาติที่เป็นผู้นำมาซึ่งผล
หรือ ทำให้ผลของตนเกิดขึ้น หรือ สภาพธรรมที่นำมาซึ่งธรรมที่เป็นผลของตน ๆ คือ
เป็นปัจจัยอุดหนุนให้ผลธรรมเกิดขึ้นและช่วยให้ผลธรรมนั้นตั้งมั่นอยู่ได้ เจริญขึ้นได้
คล้ายกับผู้นำหรือเป็นผู้จัดการกิจการงานต่าง ๆ

อาหาร มี ๔ ประเภท คือ

๑. กพพีการาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้อาหารรูปเกิดขึ้นในร่างกายของสัตว์
องค์ธรรมได้แก่ อาหารรูป คือ โอชา ที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ

๒. ผัสสาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้เวทนาเกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ ผัสสเจตสิก ที่
ในจิตทั้งหมด

๓. มโนสัณฺเจตนาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้วิปากวิญญาน มีปฏิสนธิวิญญาน
เป็นต้นเกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิก ที่ในจิตทั้งหมด

๔. วิญญาณาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้เจตสิกและกัมมชรูปเกิดขึ้น องค์ธรรม
ได้แก่ จิตทั้งหมด

ข้อ ๗๔ ถาม. เพราะเหตุใด โอชา ผัสสะ เจตนา และจิต จึงได้ชื่อว่า อาหาร ? จงอธิบาย
ยกเหตุผลของแต่ละอย่างให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจน

ตอบ. เหตุที่โอชา ผัสสะ เจตนา และจิต ได้ชื่อว่า อาหาร นั้น เพราะเป็น
ธรรมชาติที่เป็นผู้นำมาซึ่งผล หรือ ทำให้ผลของตนเกิดขึ้น หรือ สภาพธรรมที่นำมาซึ่ง
ธรรมที่เป็นผลของตน ๆ คือ เป็นปัจจัยอุดหนุนให้ผลธรรมเกิดขึ้นและช่วยให้ผลธรรมนั้น
ตั้งมั่นอยู่ได้ เจริญขึ้นได้ คล้ายกับผู้นำหรือเป็นผู้จัดการกิจการงานต่าง ๆ คือ

๑. กพฬิการาหาร คือ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ ตลอดถึงเครื่องดื่มต่าง ๆ ที่สัตว์
จะพึงกลืนกินได้ ย่อมนำมาซึ่ง อาหารขสฺสทฐฏฐกกลาป คือ กลุ่มรูป ๘ รูป ได้แก่
อวินิพโกรูป ๘ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐานให้เกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย

๒. ผัสสาหาร คือ ผัสสเจตสิก ที่ประกอบกับจิตทุกดวง ย่อมนำมาซึ่ง เวทนา คือ
การเสวยอารมณ์เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง

๓. มโนสัณฺเจตนาหาร คือ เจตนาเจตสิกที่ประกอบกับจิตทุกดวง ย่อมนำมาซึ่ง
ปฏิสนธิวิญญาน คือ การเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม อบายสัตว์ และปวัตติวิญญาน
คือ การเห็น การได้ยิน เป็นต้น

๔. วิญญาณาหาร คือ จิตทุกดวง ย่อมนำมาซึ่ง เจตสิก และ กัมมชรูป ให้
เกิดขึ้น

ข้อ ๗๕ ถาม. ในอาหาร ๔ อย่างนั้น อาหารประเภทไหน นำผลอะไรให้เกิดบ้าง ?

ตอบ. อาหารแต่ละอย่างย่อมนำมาซึ่งผลของตน ๆ ดังนี้

๑. กพพีการอาหาร นำมาซึ่ง อาหารขสุทธัญฐกกลาป คือ กลุ่มรูป ๘ รูป ได้แก่ อวินิพโกรูป ๘ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน นำให้อาหารรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย

๒. ผัสสาหาร นำมาซึ่ง เวทนา คือ การเสวยอารมณ์เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง

๓. มโนสัณเฑณาหาร นำมาซึ่ง ปฏิสนธิวิญญาณ คือ การเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม อบายสัตว์ และปวัตติวิญญาณ คือ การเห็น การได้ยิน เป็นต้น

๔. วิญญาณาหาร นำมาซึ่ง เจตสิก และ กัมมชรูป ให้เกิดขึ้น

ข้อ ๗๖ ถาม. เจตสิกดวงไหนบ้าง เมื่อขณะที่ประกอบกับจิตบางจำพวกแล้ว เป็น องค์ฌาน องค์มรรค อินทรีย์ พละ ไม่ได้ ? จงแสดงชื่อของจิตเหล่านั้น พร้อมกับยกหลักฐานประกอบด้วย

ตอบ. เจตสิกบางดวง เมื่อขณะที่ประกอบกับจิตบางพวกแล้ว เป็นองค์ฌาน องค์มรรค อินทรีย์ พละไม่ได้นั้น ได้แก่

ก. เวทนาเจตสิก เอกัคคตาเจตสิก ในทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ เป็นองค์ฌาน ไม่ได้

ข. เอกัคคตาเจตสิก ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เป็นมิจจาสมาธิ สมาธิอินทรีย์ และสมาธิพละไม่ได้ ในอเหตุกจิต ๑๘ เป็นองค์มรรคไม่ได้ ในอวิริยจิต ๑๖ เป็นสมาธิอินทรีย์ และสมาธิพละไม่ได้

ค. วิตกเจตสิก ในอเหตุกจิต ๘ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) เป็นองค์มรรคไม่ได้

ง. วิริยเจตสิก ในหสิตุปปาทจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ เป็นองค์มรรคไม่ได้

ดังมีหลักฐานบาลีแสดงว่า ปญจวิญญาณสุ ฌานังคานิ อวิริเยสุ พลานิ, อเหตุเกสุ มคฺคังคานิ น ลพฺภนฺติ, ตถา วิจิกิจฺจจิตฺเต เอกคฺคตา มคฺคินฺทริยพลภาวํ น คจฺจติ ฯ

แปลความว่า ในทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ ย่อมไม่ได้องค์ฌาน ในอเหตุกจิต ๑๘ ย่อมไม่ได้องค์มรรค เอกัคคตาเจตสิก ที่ในอวิริยจิต ๑๖ ย่อมไม่ถึงซึ่งสมาธิทริย และสมาธิพละ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ย่อมไม่ถึงซึ่งความเป็นมิจฉาสมาธิ สมาธิทริย และ สมาธิพละ ด้วย

ข้อ ๗๗ ถาม. ในมิสสกกสังคหะนั้น ธรรมแต่ละหมวด เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว มีหมวดละกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแยกแสดงเป็นหมวด ๆ

ตอบ. ในมิสสกกสังคหะนั้น ธรรมแต่ละหมวด เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว มีดังนี้

เหตุ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว	ย่อมมี	๖
องค์ฌาน เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว	ย่อมมี	๕
องค์มรรค เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว	ย่อมมี	๙
อินทริย เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว	ย่อมมี	๑๖
พละ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว	ย่อมมี	๙
อธิปัตติ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว	ย่อมมี	๔
อาหาร เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว	ย่อมมี	๔

ข้อ ๗๘ ถาม. จงอธิบายความต่างกันของธรรมต่อไปนี้ ?

- ก. อินทริย ที่แสดงในมิสสกกสังคหะ กับ ที่แสดงในโพธิปักขิยสังคหะ
- ข. มัคคังคะ ที่แสดงในมิสสกกสังคหะ กับ ที่แสดงในโพธิปักขิยสังคหะ
- ค. พละ ที่แสดงในมิสสกกสังคหะ กับ ที่แสดงในโพธิปักขิยสังคหะ

ตอบ. อธิบายความต่างกันของธรรมต่อไปนี้

ก. อินทริยที่แสดงในมิสสกกสังคหะนั้น มุ่งหมายแสดงถึงอินทริยทั่วไปทั้งหมด ทั้งรูปอินทริยและนามอินทริย ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล และอัปายากตะ ทั้งโสภณะ อโสภณะ ทั้งโลกียะ และโลกุตตระ มีจำนวนทั้งหมด ๒๒ อย่าง อันมุ่งหมายถึงธรรมที่เป็นใหญ่เฉพาะในกิจหน้าที่ของตนๆ เท่านั้น ส่วนอินทริยที่แสดงไว้ในโพธิปักขิยธรรมนั้น เป็น

อินทรีย์ที่เป็นฝักฝ่ายแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นอินทรีย์ที่เป็นกุศลชาติ กับ กิริยาชาติ เป็นโสภณะอย่างเดียว มี ๕ อย่าง คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ (เอกัคคตา) และปัญญา เป็นอินทรีย์ที่มีกำลังในการประหาณอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตนเอง และมุ่งหมายไปเพื่อการตรัสรู้ริยสัจ ๔ เรียกว่า พละ ๕ ก็ได้

ข. มัคคังคะ ที่แสดงไว้ในมิสสสังคหะ มุ่งหมายเอาองค์มรรคทั่วไปทั้งหมด ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยากตะ ทั้งโสภณะ อโสภณะ ทั้งโลกียะ และโลกุตตระ มีจำนวนทั้งหมด ๑๒ อย่าง เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว มี ๙ อย่าง คือ ปัญญา วิตก วิรติ ๓ วิริยะ สติ เอกัคคตา และทัญญู มุ่งหมายถึงธรรมเป็นหนทางนำไปสู่สุคติภูมิ ทุกคติภูมิ และพระนิพพาน รวมกันทั้งหมด ส่วนมัคคังคะ ที่แสดงในโพธิปักขิยธรรมนั้น เป็นองค์มรรคที่เป็นฝ่ายขวนะที่เป็นโสภณะอย่างเดียว เรียกว่า สัมมามรรค ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่ดำเนินไปสู่หนทางนำไปสู่สุคติภูมิและพระนิพพานเท่านั้น มีจำนวน ๘ อย่าง และเมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์ก็มี ๘ อย่าง เช่นเดียวกัน คือ ปัญญา วิตก วิรติ ๓ วิริยะ สติ และเอกัคคตา

ค. พละ ที่แสดงไว้ในมิสสสังคหะ มุ่งหมายแสดงถึงพละทั่วไปทั้งหมด ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยากตะ ทั้งโสภณะ อโสภณะ ทั้งโลกียะ และโลกุตตระ มีจำนวนทั้งหมด ๙ อย่าง เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาัตถ์ ก็มี ๙ อย่าง เช่นเดียวกัน คือ ศรัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา หิริ โอตตปปะ อหิริกะ อโนตตปปะ อันมุ่งหมายถึงธรรมที่เป็นกำลังต่อต้านธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ของตนโดยทั่วไปเท่านั้น ส่วนพละที่แสดงไว้ในโพธิปักขิยธรรมนั้น เป็นพละที่เป็นฝักฝ่ายแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นพละธรรมที่เป็นกุศลชาติ กับ กิริยาชาติ เป็นโสภณะอย่างเดียว มี ๕ อย่าง คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ (เอกัคคตา) และปัญญา เป็นพละที่มีกำลังในการต่อต้านอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตนเอง และมุ่งหมายไปเพื่อการตรัสรู้ริยสัจ ๔

ข้อ ๗๙ ถาม. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างความเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองของอินทรีย์ กับความเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองของอภิตี โดยละเอียด ?

ตอบ. ธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองโดยความเป็นอินทรีย์นั้น เมื่อขณะที่เกิดขึ้นนั้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันในคราวเดียวกันหลาย ๆ อินทรีย์ได้ โดยไม่ขัดกัน เพราะธรรมที่เป็นอินทรีย์เหล่านี้ เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครอง เฉพาะในหน้าที่ของตน ๆ เท่านั้น คือ จักขุนทรีย์ ก็เป็นใหญ่ เฉพาะในการเห็น มนินทรีย์ ก็เป็นใหญ่เฉพาะในการรับรู้อารมณ์ สัทอินทรีย์ก็เป็นใหญ่ เฉพาะในความเลื่อมใส เหล่านี้เป็นต้น เช่น เมื่อมหากุศลจิตดวงที่ ๑ เกิดขึ้นแล้ว ก็มีธรรมที่เป็นอินทรีย์เกิดร่วมด้วยกัน ๘ อินทรีย์ คือ ชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ในบรรดาอินทรีย์ทั้ง ๘ ที่เกิดร่วมกับมหากุศลจิตดวงที่ ๑ นี้ ชีวิตินทรีย์ เจตสิก เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในหน้าที่รักษาจิตเจตสิกที่เกิดพร้อมกันกับตน มหากุศลจิตดวงที่ ๑ เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรับรู้อารมณ์ โสมนัสสินทรีย์ เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์เป็นสุขทางใจ สัทอินทรีย์เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเลื่อมใส วิริยอินทรีย์ เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการพากเพียร สตินทรีย์เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการระลึกได้ในสิ่งที่ชอบ สมาธิินทรีย์เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ ปัญญินทรีย์เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งต่างฝ่ายต่างก็ทำหน้าที่ของตนโดยเฉพาะ ๆ ไม่มีการขัดความเป็นใหญ่ซึ่งกันและกัน ดังนี้เรียกว่า เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองโดยความเป็นอินทรีย์

ส่วนความเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองโดยความเป็นอภิตินั้น ในขณะที่เกิดขึ้น คราวหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมเกิดเป็นอภิตีได้เพียงอย่างเดียว เช่น ในขณะที่ฉันทะเป็นอภิตี คือ มีความพอใจอย่างแรงกล้าเกิดขึ้นแล้ว วิริยะ จิต ปัญญา ก็ต้องคล้อยตามฉันทะไปในอารมณ์นั้น ๆ ถ้าคราวใดวิริยะเป็นอภิตี คือ มีความเพียรพยายามอย่างแรงกล้าเกิดขึ้นแล้ว ฉันทะ จิต ปัญญา ก็ต้องคล้อยตามวิริยะไปในอารมณ์นั้น ๆ ถ้าคราวใดจิตเป็นอภิตี คือ มีความตั้งใจอย่างแรงกล้าเกิดขึ้นแล้ว ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ก็ต้องคล้อยตามจิตไปในอารมณ์นั้น ๆ และถ้าคราวใดปัญญาเป็นอภิตี คือ มีความรู้แจ้งตามความเป็นจริงเกิดขึ้นแล้ว ฉันทะ วิริยะ จิต ก็ต้องคล้อยตามปัญญาไปในอารมณ์นั้น ๆ เช่นเดียวกัน

สรุปความว่า ความเป็นใหญ่โดยความเป็นอินทรีย์ ในคราวเดียวกันนั้น เป็นได้หลาย ๆ อินทรีย์โดยไม่ขัดกัน ส่วนความเป็นใหญ่โดยความเป็นอธิบดีนั้น ในคราวหนึ่ง ๆ เป็นได้อย่างเดียวเท่านั้น เกิดร่วมกันหลาย ๆ อธิบดีไม่ได้

ข้อ ๘๐ ถาม. จงแสดงลักษณะอันเป็นนิมิตที่ปรากฏขึ้นและการประหาณวิปัสสาสนธรรมของสติปัฏฐาน ๔ มาดู ?

ตอบ. แสดงลักษณะอันเป็นนิมิตที่ปรากฏขึ้นและการประหาณวิปัสสาสนธรรมของสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

๑. การกำหนดพิจารณาในกายอยู่เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้อสุภลักษณะปรากฏขึ้นและในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณสุวิปัสสาสนให้หมดไปได้

๒. การกำหนดพิจารณาในเวทนาอยู่เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้ทุกขลักษณะปรากฏขึ้นและในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณสุขวิปัสสาสนให้หมดไปได้

๓. การกำหนดพิจารณาจิตอยู่เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้อนิจจลักษณะปรากฏขึ้นและในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณนิจจวิปัสสาสนให้หมดไป

๔. การกำหนดพิจารณาในสภาพธรรม คือ สัญญาและสังขารอยู่เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้อนัตตลักษณะปรากฏขึ้น และในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณอัตตวิปัสสาสนให้หมดไป

ข้อ ๘๑ ถาม. อินทรีย์ ๕ กับ พละ ๕ ต่างกันอย่างไร เพราะเหตุใดท่านจึงแยกเป็น ๒ หมวด ? จงแยกอธิบายและแสดงเหตุผลของแต่ละอย่างให้ได้ความเข้าใจชัดเจน (พอสังเขป)

ตอบ. อินทรีย์ ทรงแสดงมุ่งหมายในฐานะธรรมที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในหน้าที่ของตน ซึ่งในโพธิปักขิยธรรมนั้น หมายถึง อินทรีย์ที่มีความเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในสภาวธรรมที่เป็นกุศล ที่เกิดพร้อมกันกับตน ความเป็นอินทรีย์ในโพธิปักขิยธรรมนี้ เป็นธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองที่จะให้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน จึงไม่ใช่สภาวธรรมตามปกติธรรมดา ได้แก่ ธรรมที่เกิดในมหัคคตกุศลและโลกุตตรกุศลเป็นสำคัญ ส่วนใน

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต และมหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต มหัคคตกิริยาจิต และผลจิต นั้น เป็นเพียงปัจจัย หรือ เป็นผลพลอยได้ เท่านั้น

ส่วน พละ นั้น ทรงแสดงมุ่งหมายถึง ธรรมที่เป็นกำลัง มีสภาพไม่หวั่นไหวต่ออกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตน และเป็นผู้ นำสัมปยุตตธรรมที่เกี่ยวเนื่องกันกับตน ให้ดำเนินไปในกิจการงานที่เป็นกุศลต่าง ๆ พละธรรมในโพธิปักขิยธรรมนี้ หมายถึง พละธรรมฝ่ายกุศล ที่มีกำลังผลักดัน หรือ ต้านทานและทำลายปฏิปักษ์ธรรมฝ่ายอกุศลให้พินาศไป และเป็นธรรมที่มีกำลังในการตรัสรู้มรรค ผล นิพพาน

แต่เมื่อว่าโดยพยัญชนะ และองค์ธรรมปรมาัตถ์แล้ว เหมือนกันทุกประการ ต่างกันและอรรถะ คือความหมายเท่านั้น

ข้อ ๘๒ ถาม. จงแสดงความหมาย พร้อมทั้งองค์ธรรม ในบทดังต่อไปนี้ ?

ก. อโลภเหตุ ข. วิตกองค์ฌาน ค. สัมมาทิฏฐิ ง. อัญญาตาวิสุทธิ จ. วิมังสาธิปติ

ตอบ. แสดงความหมาย พร้อมทั้งองค์ธรรม ในบทดังต่อไปนี้

ก. อโลภเหตุ หมายถึง ความไม่ยากได้ไม่ติดใจในกามคุณอารมณ์ เป็นปัจจัยสนับสนุนให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้น มีความตั้งมั่นและเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ต่างๆ องค์ธรรมได้แก่ อโลภเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง

ข. วิตกองค์ฌาน หมายถึง ธรรมชาติที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในกามจิต ๔๔ ปฐมฌานจิต ๑๑

ค. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙

ง. อัญญาตาวิสุทธิ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรู้ อริยสัจ ๔ สิ้นสุดลงแล้ว องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในอรหัตตผลจิต ๑

จ. วิมังสาธิปติ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ยิ่งในการรู้แจ้งตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในติเหตุกขวนจิต ๓๔ หรือ ๖๖ (มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกิริยาจิต ๙ โลกุตตรกุศลจิต ๘ หรือ ๔๐)

ข้อ ๘๓ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมในหัวข้อดังต่อไปนี้

- ก. ธรรมที่เป็นฌานังคะได้ แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้
- ข. ธรรมที่เป็นมัคคังคะได้ แต่เป็นฌานังคะไม่ได้
- ค. ธรรมที่เป็นฌานังคะ และมัคคังคะ ได้ทั้ง ๒
- ง. ธรรมที่เป็นฌานังคะ และมัคคังคะ ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมในหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็นฌานังคะได้ แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้ ได้แก่ วิจาร ปีติ และเวทนา เจตสิกที่ในจิต ๑๑๑ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) วิตกเจตสิก ที่ใน อเหตุกจิต ๘ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในอเหตุกจิต ๘ และวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

ข. ธรรมที่เป็นมัคคังคะได้ แต่เป็นฌานังคะไม่ได้ ได้แก่ สติ ปัญญา วิรติ ๓ ทิฏฐิ และ วิริยเจตสิก ที่ในจิต ๑๐๓ (เว้นมโนทวาราวชชนจิต ๑ หลิตุปปาตจิต ๑)

ค. ธรรมที่เป็นฌานังคะ และมัคคังคะ ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในจิต ๔๗ (เว้นอเหตุกจิต ๘) เอกัคคตาเจตสิก ที่ในจิต ๑๐๒ (เว้นอเหตุกจิต ๑๘ และ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)

ง. ธรรมที่เป็นฌานังคะ และ มัคคังคะ ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๐ (เว้น ๑๒ คือ เวทนา เอกัคคตา วิตก วิจาร วิริยะ ปีติ ทิฏฐิ สติ วิรติ ๓ ปัญญา ที่เป็นฌานังคะและมัคคังคะ) และ เวทนา เอกัคคตาเจตสิก ที่ในทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ วิริยเจตสิก ที่ในมโนทวาราวชชนจิต ๑ และ หลิตุปปาตจิต ๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๘๔ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมในหัวข้อดังต่อไปนี้

- ก. ธรรมที่เป็นมัคคังคะได้ แต่เป็นพละไม่ได้
- ข. ธรรมที่เป็นพละได้ แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้
- ค. ธรรมที่เป็นมัคคังคะ และพละ ได้ทั้ง ๒
- ง. ธรรมที่เป็นมัคคังคะ และพละ ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. จงแสดงองค์ธรรมในหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็นมคคังคะได้ แต่เป็นผละไม่ได้ ได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในจิต ๔๗ (เว้น
อเหตุกจิต ๘) ทิฏฐิ วิรตีเจตสิก ๓

ข. ธรรมที่เป็นผละได้ แต่เป็นมคคังคะไม่ได้ ได้แก่ สัทธา หิริ โอตตปปะ อหิริกะ
อโนตตปปะ วิริยะ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในมโนทวาราวชชนจิต ๑

ค. ธรรมที่เป็นมคคังคะ และผละ ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ ปัญญา สติ และวิริยเจตสิกที่ใน
จิต ๑๐๓ (เว้นมโนทวาราวชชนจิต ๑ หลัสสุปปาทจิต ๑) เอกัคคตาเจตสิกที่ในจิต ๑๐๒
(เว้นอเหตุกจิต ๑๘ วิจิกิจฉาสัมปยุตจิต ๑)

ง. ธรรมที่เป็นมคคังคะ และผละ ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๓๘ (เว้น
๑๔ ดวง คือ เอกัคคตา วิตก วิริยะ อหิริกะ อโนตตปปะ ทิฏฐิ สัทธา สติ หิริ โอตตปปะ
วิรตี ๓ ปัญญา ที่เป็นมคคังคะ และ ผละ) และ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในอวิริยจิต ๑๖ และ
วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๘๕ ถาม. ในโพธิปักขิยสังคหะมีธรรมอยู่กี่หมวด คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมาย
พร้อมทั้งองค์ธรรมในข้อธรรมดังนี้

ก. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ข. ฉันทิทธิบาท ค. สัทธินทรีย์ ง. สัมมาทิฏฐิ

ตอบ. ในโพธิปักขิยธรรมนั้น มีธรรมอยู่ ๗ หมวดคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ ผละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘

แสดงความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมในข้อธรรมดังนี้

ก. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่ง
กาย คือ รูปขันธ มีลมหายใจเข้าออก อริยาบถใหญ่ อริยาบถน้อย เป็นต้น องค์ธรรม
ได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖

ข. ฉันทิทธิบาท หมายถึง ฉันทะ คือ ความพอใจอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้น
แห่งความสำเร็จงาน อภิญญา มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ ฉันทเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑

ค. สัทธินทรีย์ หมายถึง ศรัทธาเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในความเชื่อต่อสิ่งที่ควร
เชื่อที่เป็นกุศล องค์ธรรมได้แก่ สัทธาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนา
ชวนจิต ๒๖ (หรือ เฉพาะที่ใน ติเหตุกชวนจิต ๓๔ หรือ ๖๖)

ง. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ คือ ความเห็นที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง เป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในติเหตุก - ชวนจิต ๓๔ หรือ ๖๖ ที่พิจารณารูปนาม โดยความเป็นไตรลักษณ์ ในการเจริญวิปัสสนา จนวิปัสสนาญาณเกิด ตลอดถึงมัคคญาณ ผลญาณ ที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น

ข้อ ๘๖ ถาม. บุคคลที่สามารถศึกษาเล่าเรียนได้สำเร็จตามที่มุ่งหวังนั้น เพราะมีคุณธรรมหมวดใด และจะปฏิบัติในหมวดธรรมนั้นอย่างไร จึงจะบรรลุถึงความสำเร็จนั้นได้ ? จงอธิบาย

ตอบ. บุคคลที่สามารถศึกษาเล่าเรียนได้สำเร็จตามที่มุ่งหวังนั้น เพราะมีคุณธรรมที่เป็นเหตุให้สำเร็จความประสงค์ ที่เรียกว่า อธิธำม ๔ โดยปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑. ฉันทิทธิบาท ได้แก่ ฉันทะ คือ มีความพอใจอย่างแรงกล้า ในการศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์วิทยาการต่าง ๆ ให้รู้ให้เข้าใจ

๒. วิริยิทธิบาท ได้แก่ วิริยะ คือ มีความขยันหมั่นเพียรพยายามอย่างแรงกล้าต่อการศึกษานั้น โดยไม่ย่อท้อต่อความลำบากและความเหนื่อยยาก

๓. จิตติทธิบาท ได้แก่ จิต คือ มีความตั้งใจ หรือ มีใจฝักใฝ่อย่างแรงกล้า ด้วยการสร้างกำลังใจให้เกิดขึ้นอยู่เสมอไม่ให้หมดกำลังใจ

๔. วิมังสิทธิบาท ได้แก่ ปัญญา คือ มีความคิดพิจารณาไตร่ตรองในวิชาความรู้ โดยทั่วไปในศิลปศาสตร์ที่กำลังศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้รู้และเข้าใจเหตุผลตามความเป็นจริง

ข้อ ๘๗ ถาม. ปัญญาที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิธรรมนั้น เป็นปัญญาชนิดไหน ? จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. ปัญญาที่ชื่อว่า สัมมาทิฏฐินั้น ได้แก่

๑) กัมมัสมกตาสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ปัญญาที่มีความเห็นชอบเห็นถูกว่า สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตนเอง ใครทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ใครทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่วทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

๒) ฌานสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเห็นถูกในวิธีการทำฌานให้เกิดขึ้นได้ คือ การทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว จนสามารถข่มกิเลสนิวรณ์ให้สงบ ไม่ให้เกิดขึ้นมาประทุษร้ายจิตใจได้ ซึ่งเป็นความเห็นถูกในการรูุ้บายวิธีที่จะเจริญสมถภาวนาจนสำเร็จถึงฌานกุศล ตลอดจนอยู่ในฌานสมาบัติได้

๓) วิปัสสนาสัมมาทิฐิ เป็นความเห็นถูกต้องที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาขณะพิจารณาเห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ตั้งแต่วิปัสสนาญาณเกิด จนถึงอนุโลมญาณ มีรูปนามที่เป็นไตรลักษณ์ เป็นอารมณ์

๔) มัคคสัมมาทิฐิ ปัญญาในมัคคญาณที่รู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง มีนิพพานเป็นอารมณ์ พร้อมกับการประหาณอนุสัยกิเลส เป็น สมุจเฉตพหาน

๕) ผลสัมมาทิฐิ ปัญญาในผลญาณ ที่รู้อารมณ์พระนิพพาน เพื่อเสวยวิมุตติสุขหลังจากมัคคญาณ ได้ประหาณอนุสัยกิเลสดับลงแล้ว โดยติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน

๖) ปัจจเวกชนสัมมาทิฐิ ปัญญาที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่มัคคจิตดับลงแล้ว มีอารมณ์ให้พิจารณา ๕ อย่างคือ

- (๑) มัคคจิตที่บรรลุแล้ว
- (๒) ผลจิตที่ตนถึงแล้ว
- (๓) อารมณ์พระนิพพาน
- (๔) อนุสัยกิเลสที่ละได้แล้ว
- (๕) อนุสัยกิเลสที่ยังเหลืออยู่

แต่ สัมมาทิฐิในโพธิปักขิยธรรมนี้ ที่ได้ชื่อว่า สัมมาทิฐิ มรรค นั้น หมายถึง สัมมาทิฐิ ตั้งแต่วิปัสสนาสัมมาทิฐิ มัคคสัมมาทิฐิ ผลสัมมาทิฐิ และปัจจเวกชนสัมมาทิฐิ คือ นับตั้งแต่โลกียมรรคจนถึงโลกุตตรมรรคเป็นที่สุด

แต่ถ้าจะกล่าวความเป็นสัมมาทิฐิโดยแท้แล้ว ก็ต้องถือเอาตรงมัคคสัมมาทิฐิ และผลสัมมาทิฐิ เท่านั้น ซึ่งเป็นการเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ อย่างบริบูรณ์ กล่าวคือ

เห็นแจ้งทุกขสัจจะ	โดยปริยญาณกิจ
เห็นแจ้งสมุทยสัจจะ	โดยพหานกิจ
เห็นแจ้งนิโรธสัจจะ	โดยสัจฉิกรณกิจ

เห็นแจ้งมัคค์สัจจะ

โดยภาวนากิจ

ข้อ ๘๘ ถาม. ให้จำแนกองค์มรรค ๘ โดย สीलขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ?

ตอบ. จำแนกองค์มรรค ๘ โดย สीलขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ดังนี้

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ องค์มรรคทั้ง ๓ นี้ สงเคราะห์เข้าใน
สीलขันธ์ (สीलคุณ)

สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ องค์มรรคทั้ง ๓ นี้ สงเคราะห์เข้าใน
สมาธิขันธ์ (สมาธิคุณ)

สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ องค์มรรคทั้ง ๒ นี้ สงเคราะห์เข้าใน ปัญญาขันธ์
(ปัญญาคุณ)

ข้อ ๘๙ ถาม. ก. เพราะเหตุใด สติเจตสิก ดวงเดียว จึงเป็นสติปัฏฐาน ๔ ได้ ?

ข. เพราะเหตุใด วิริยเจตสิก ดวงเดียว จึงเป็นสัมมัปปธาน ๔ ได้ ?

ตอบ. ก. เหตุที่สติดวงเดียว เป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้ เพราะ

๑. อารมณอันเป็นที่ตั้งแห่งการกำหนด ก็มี ๔

๒. ลักษณะอันเป็นนิमितที่ปรากฏขึ้น ก็มี ๔

๓. การประหาณวิปัสสนธรรม ก็มี ๔

ด้วยเหตุนี้ สติดวงเดียว จึงเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้

ข. เหตุที่วิริยเจตสิกดวงเดียว เป็นสัมมัปปธาน ๔ ได้

เพราะกิจของวิริยะ ในที่นี้มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. พยายามเพื่อละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วเรียกว่า ปหานปธาน

๒. พยายามเพื่อไม่ให้อกุศลใหม่เกิด เรียกว่า สังวรปธาน

๓. พยายามเพื่อให้กุศลใหม่เกิด เรียกว่า ภาวนापธาน

๔. พยายามเพื่อรักษากุศลที่เกิดแล้วให้คงอยู่และให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้น
เรียกว่า ออนุรักษนาปธาน

ข้อ ๙๐ ถาม. จงแสดงคาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในโพธิปักขิยสังคหะ พร้อมทั้งคำแปล?

ตอบ. แสดงคาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในโพธิปักขิยสังคหะดังนี้

๑. ฌนโท จิตตมูเพกขา จ	สทฐา ปสสทธิ ปิติโย
สมมาทิฏฐิ จ สงกปโป	วายาโม วีรตัตตยํ ฯ
๒. สมมาสติ สมาริทธิ	จุททเสเต สภาวโต
สตตติสปปเภเทน	สตตธา ตตถ สงคโห ฯ

แปลความว่า

โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาณูแล้ว มี ๑๔ ดังนี้ คือ ฌันทะ
จิต ตัตตรัมมัชฌัตตตา สัทธา ปัสสทธิ (กายปัสสทธิ และจิตตปัสสทธิ ทั้ง ๒ นี้ รวมเป็น
๑) ปิติ ปัญญา วิตก วิริยะ วิรตีเจตสิก ๓ สติ เอกัคคตา เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว มี ๓๗
ประการ การสงเคราะห์เป็นหมวด ๆ ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เหล่านี้ มี ๗ หมวด ดังนี้

สติปัญฐาน ๔	สัมมปปธาน ๔	อิทธิบาท ๔	อินทริย์ ๕
พละ ๕	โพชฌงค์ ๗	มรรคมรรค ๘ (มัคคังคะ)	

ข้อ ๙๑ ถาม. ให้แสดงองค์ธรรมของโพธิปักขิยธรรมที่มีฐานดังต่อไปนี้

ฐาน ๑ - ๒ - ๓ - ๔ - ๕ - ๖ - ๗ - ๘ - ๙ ?

ตอบ. องค์ธรรมของโพธิปักขิยธรรมที่มีฐานนั้น มีดังนี้

ฐาน ๑ มี ๙ ดวง คือ วิตกเจตสิก ปัสสทธิเจตสิก ปิติเจตสิก ตัตตรัมมัชฌัตตตา
เจตสิก ฌันทเจตสิก จิต สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก

ฐาน ๒ มี ๑ ดวง คือ สัทธาเจตสิก

ฐาน ๓ ไม่มี

ฐาน ๔ มี ๑ ดวง คือ เอกัคคตาเจตสิก

ฐาน ๕ มี ๑ ดวง คือ ปัญญาเจตสิก

ฐาน ๖-๗ ไม่มี

ฐาน ๘ มี ๑ ดวง คือ สติเจตสิก

ฐาน ๙ มี ๑ ดวง คือ วิริยเจตสิก

ข้อ ๙๒ ถาม. ปัญญาจำพวกไหนได้ชื่อว่า “โพธิ” ในโพธิปักขิยสังคหะนี้? ให้แสดง
เหตุผลพร้อมทั้งยกหลักฐานประกอบด้วย

ตอบ. ปัญญาที่ได้ชื่อว่า โพธิ ในโพธิปักขิยสังคหะนี้นั้น ได้แก่ ปัญญาที่อยู่ใน
มรรคจิต ๔ ดังมีหลักฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในมหานิทเทศพระบาลีว่า “โพธิ
วุจฺจติ จตุสฺส มคฺเคสฺส ญาณํ” ญาณในมรรคทั้ง ๔ เรียกว่า โพธิ เหตุผลที่จะพึงยกขึ้น
แสดงนั้น ก็เพราะว่า ปัญญาในที่นี้หมายเอาธรรมชาติที่เป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ โดยเฉพาะ
สมดังวณฺณตถะที่แสดงว่า “จตุตตาริ สจฺจานิ พุชฺฌตฺติ = โพธิ” ธรรมชาติใดย่อมรู้
อริยสัจ ๔ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า โพธิ

ส่วนปัญญาที่อยู่ในโลกียจิตและผลจิต ซึ่งเกี่ยวกับโพชฌงค์นั้น หาใช่เป็นปัญญาที่
รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ไม่ เพียงแต่เป็นเหตุให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ เท่านั้น ดังมีวณฺณตถะแสดงว่า
พุชฺฌนฺติ เอตายาติ = โพธิ พระโยคีบุคคลทั้งหลายย่อมรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยธรรม
หมวดนี้ ฉะนั้น ธรรมหมวดที่เป็นเหตุให้รู้อริยสัจ ๔ นี้ ชื่อว่า โพธิ

อีกประการหนึ่ง คำว่า โพธิ ในโพชฌงค์นั้น หาใช่เป็นชื่อของปัญญาดวงเดียวไม่
องค์โพชฌงค์อื่น ๆ ก็ชื่อว่า โพธิ ด้วย

ข้อ ๙๓ ถาม. วิริยะชนิดไหน เป็นสัมมัปปธานได้ และในการที่กล่าวว่า วิริยะที่ นอกจาก
กุศลแล้ว เป็นสัมมัปปธานไม่ได้นั้น เพราะเหตุไร?

ตอบ. วิริยะที่เป็นสัมมัปปธานได้นั้น ต้องเป็นวิริยะอย่างแรงกล้า วิริยะธรรมดา
สามัญเป็นสัมมัปปธานไม่ได้ กล่าวคือ การพยายามโดยไม่ท้อถอย แม้ว่าเล็ดและเนื้อใน
ร่างกาย จะเหือดแห้งไป คงเหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที ก็จอันใดที่จะพึงสำเร็จ
ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ถ้ากิจนั้นๆยังไม่สำเร็จลุล่วงไปก็จะไม่เลิกล้มความพยายามนั้นเสีย

และในการที่กล่าวว่า วิริยะที่นอกจากกุศลแล้ว เป็นสัมมัปปธานไม่ได้นั้น เพราะ
เหตุว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากหน้าที่การงานที่เกี่ยวกับการประหาณอกุศล
และ กระทำให้กุศลเกิด เสียแล้ว ฉะนั้น วิริยะที่อยู่ในกิริยชวณะนั้น จึงไม่เรียกว่า
สัมมัปปธาน สำหรับวิริยะที่อยู่ในผลจิต ก็เช่นเดียวกัน คือ ไม่เกี่ยวข้องกัหน้าที่ทั้ง ๔
อย่างนั้น เพราะตนเองเป็นวิบากอยู่แล้ว

ข้อ ๙๔ ถาม. ให้แสดงองค์ธรรมของหัวข้อดังต่อไปนี้

- ก. ธรรมที่เป็นอิทธิบาทได้ แต่เป็นอินทรีย์ไม่ได้
- ข. ธรรมที่เป็นอินทรีย์ได้ แต่เป็นอิทธิบาทไม่ได้
- ค. ธรรมที่เป็นอิทธิบาท และอินทรีย์ ได้ทั้ง ๒
- ง. ธรรมที่เป็นอิทธิบาท และอินทรีย์ ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็นอิทธิบาทได้ แต่เป็นอินทรีย์ไม่ได้ ได้แก่ ฉันทเจตสิกที่ในกุศลจิต ๒๑ กับ กุศลจิต ๒๑

ข. ธรรมที่เป็นอินทรีย์ได้ แต่เป็นอิทธิบาทไม่ได้ ได้แก่ สัทธา สติ เอกัคคตา ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อปปนาชวณจิต ๒๖ และวิริยเจตสิกที่ในมหากิริยาจิต ๘ มหัคคตกิริยาจิต ๙ ผลจิต ๔ หรือ ๒๐ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตกิริยาจิต ๙ ผลจิต ๔ หรือ ๒๐

ค. ธรรมที่เป็นอิทธิบาท และอินทรีย์ ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑ ปัญญาเจตสิก ที่ในกุศลญาณสัมปยุตตจิต ๑๗ (มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตกุศลจิต ๙ มัคคจิต ๔)

ง. ธรรมที่เป็นอิทธิบาท และอินทรีย์ ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ จิต ๖๘ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ (เว้นกุศลจิต ๒๑ และเจตสิก ๓๒ ที่ประกอบในกุศลจิต ๒๑) รูป ๒๘ นิพพาน (เว้น สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อปปนาชวณจิต ๒๖ และ ฉันทเจตสิก ที่ในกุศลจิต ๒๑)

ข้อ ๙๕ ถาม. ให้แสดงองค์ธรรมของหัวข้อดังต่อไปนี้

- ก. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ได้ แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้
- ข. ธรรมที่เป็นมัคคังคะได้ แต่เป็นโพชฌงค์ไม่ได้
- ค. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ และ มัคคังคะ ได้ทั้ง ๒
- ง. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ และ มัคคังคะ ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ได้ แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้ ได้แก่ ปิติเจตสิก ที่ในมหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔ สัปปีติกอัปปนาชวนจิต (อัปปนาชวนจิตที่ประกอบด้วยปิติ) ๓๐ ดวง คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน รูปาวจรกุศลจิต ๓ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน รูปกิริยาจิต ๓ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน โลกุตตรจิต ๒๔ และกายปัสสัทธิเจตสิก จิตตปัสสัทธิเจตสิก ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖

ข. ธรรมที่เป็นมัคคังคะได้ แต่เป็นโพชฌงค์ไม่ได้ ได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ ปฐมฌานชวณะ ๑๐ วิรติเจตสิก ๓ ที่ในมหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘

ค. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ และ มัคคังคะ ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ วิริยะ สติ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖ และปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อัปปนาชวนจิต ๒๖

ง. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ และมัคคังคะ ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๙ รูป ๒๘ นิพพาน (เว้นวิรติ ๓ สติ ปัญญา วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ เอกัคคตา ตัตตรมัชฌัตตตา วิตก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อัปปนาชวนจิต ๒๖)

ข้อ ๙๖ ถาม. ในสัพพสังคหะมีธรรมอยู่กี่หมวด คืออะไรบ้าง เมื่อว่าโดยประเภทแล้วมีจำนวนเท่าใด คืออะไร? และให้แสดงความหมาย พร้อมทั้งองค์ธรรมในหมวดดังต่อไปนี้ คือ ชั้น ๕ อุปาทานักชั้น ๕

ตอบ. ในสัพพสังคหะมีธรรมอยู่ ๕ หมวด คือ ชั้น ๕ อุปาทานักชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจ ๔ เมื่อว่าโดยประเภทแล้วมีจำนวน ๓๙ ประการ(ไม่รวมอุปาทานักชั้น ๕ ด้วย)

ชั้น ๕ ได้แก่

๑. รูปชั้น หมายถึง กองแห่งรูป องค์ธรรมได้แก่ รูป ๒๘ ทั้งหมด

๒. เวทนาขันธ์ หมายถึง กองแห่งเวทนา องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก (เวทนา ๓ หรือ เวทนา ๕) ที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

๓. สัญญาขันธ์ หมายถึง กองแห่งสัญญา องค์ธรรมได้แก่ สัญญาเจตสิก ที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

๔. สังขารขันธ์ หมายถึง กองแห่งสังขาร องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง (เว้น เวทนา และสัญญา) ที่ในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง ตามสมควร

๕. วิญญาณขันธ์ หมายถึง กองแห่งวิญญาณ คือ จิต องค์ธรรมได้แก่ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

อุปาทานักขันธ์ ๕ ได้แก่

๑. รูปอุปาทานักขันธ์ หมายถึง กองแห่งรูป ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ รูป ๒๘ ทั้งหมด

๒. เวทณูปาทานักขันธ์ หมายถึง กองแห่งเวทนา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในโลเกียจิต ๘๑

๓. สัญญูปาทานักขันธ์ หมายถึง กองแห่งสัญญา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ สัญญาเจตสิกที่ในโลเกียจิต ๘๑

๔. สังขารูปาทานักขันธ์ หมายถึง กองแห่งสังขาร ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง (เว้นเวทนา สัญญา) ที่ในโลเกียจิต ๘๑ ตามสมควร

๕. วิญญาณูปาทานักขันธ์ หมายถึง กองแห่งวิญญาณ ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ โลเกียจิต ๘๑

ข้อ ๙๗ ถาม. จงอธิบายเนื้อความ ๕ อย่าง ของคำว่า आयตนะ มาดู ?

ตอบ. เนื้อความ ๕ อย่าง ของคำว่า आयตนะ นั้น มีดังนี้ คือ

๑. สยชาติเทสฎฐ หมายถึงความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้เรียกว่า आयตนะ เพราะเป็นที่เกิดแห่งวิจิติบ่อย ๆ คือ ไม่ว่า บุคคลจะเกิดในชาติใดภพใดก็ตาม จิตของสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้เท่านั้น

๒. นิवासฏฐ หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่อยู่ของวิถิจิต การแสดงเช่นนี้ เป็นการแสดงโดยอุปจารนัย คือ แสดงโดยอ้อม เพราะวิถิจิตต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่มีอยู่แล้ว ที่ ตา หู จมูก เป็นต้น ต่อเมื่อมี เหตุปัจจัยประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว วิถิจิตเหล่านั้น จึงเกิดขึ้น เหมือนหนึ่งพินกับเสียง พิน ย่อมกล่าวไม่ได้ว่า เสียงพินนั้น อยู่ที่ตัวพิน หรือ ที่สายพิน แต่ถ้าติดขึ้นแล้ว เสียง นั้นก็จะปรากฏดังขึ้นมา คล้ายกับว่าเสียงนั้นอยู่ในตัวพิน หรือ สายพิน ข้อนี้ฉันทิ วิถิจิตและอัมมัตติกายตนะ ๖ ก็เช่นเดียวกัน คือกล่าวไม่ได้ว่า วิถิจิตนี้ อยู่ในอัมมัตติกายตนะ ๖ เหล่านี้ แต่ถ้ามีเหตุปัจจัยบริบูรณ์แล้วก็ปรากฏเกิดขึ้นได้ เหมือนหนึ่งวิถิจิตนี้ อยู่ในอายตนะเหล่านี้ ดังที่กล่าวมาแล้ว

๓. อากรฏฐ หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นต่ำ ชั้นสูง เล็ก ใหญ่ คือ ไม่ว่า จะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น ที่มีวิญญาณ ก็ต้องมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น

๔. สโมสธณฏฐ หมายความว่า รูปายตนะ เป็นต้น จนถึง อัมมายตนะ ที่เป็นอายตนะภายนอกนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่ประชุมแห่งวิถิจิตทั้งหลาย คือ วิถิจิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น จะต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์ของวิถิจิตเหล่านี้ คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมในอารมณ์ มีรูปารมณ เป็นตันที่ตนรับอยู่

๕. การณฏฐ หมายความว่า อายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ เหล่านี้เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้วิถิจิตเกิดขึ้น คือ ตามธรรมดาวิถิจิตที่เกิดขึ้นได้นั้น ต้องมีอายตนะ ทั้งภายในและภายนอก ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิถิจิตก็เกิดขึ้นไม่ได้

ข้อ ๙๘ ถาม. จงแสดงญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ ให้ครบอาการ ๑๒ มาดู ?

ตอบ. แสดงญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ โดยอาการ ๑๒ ดังนี้

๑. สัจจญาณทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ

รู้ว่า สมุทัย คือ ต้นเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด

รู้ว่า นิโรธ คือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

รู้ว่า มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับแห่งทุกข์

๒. กิจจญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้

รู้ว่า สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละเสีย

รู้ว่า นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง

รู้ว่า มรรค เป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ

๓. กตญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ ได้กำหนดรู้แล้ว

รู้ว่า สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละเสีย ได้ละเสียแล้ว

รู้ว่า นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง ได้ทำให้แจ้งแล้ว

รู้ว่า มรรค เป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ ได้เจริญแล้ว

รวมญาณ ๓ ทำกิจในอริยสัจ ๔ จึงเป็นอาการ ๑๒ ด้วยประการฉะนี้

ข้อ ๙๙ ถาม. จงแปลคาถาทั้ง ๒ ดังต่อไปนี้

๑. รูปฌจ เวทนา สัญญา	เสสา เจตสิกกา ตถา
วิญญานมิตติ ปญฺเจเต	ปญฺจกฺขนฺธาติ ภาสิตา ฯ
๒. ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติ	ตถา เตญฺมกา มตา
ภททาภาเวน นิพฺพานํ	ขณฺธสงคฺคหนิสฺสํ ฯ

ตอบ. แปลความว่า

๑. นักศึกษาทั้งหลาย พึงแสดงธรรมทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา และเจตสิกที่
เหลือ ๕๐ ดวง วิญญาน เหล่านี้ว่า ชั้น ๕

๒. นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ที่เกิดในภุมิ
ทั้ง ๓ ว่า อุปาทานักชั้น ๕ ส่วนนิพพานพ้นจากชั้น ๕ เพราะไม่มีประเภทที่ต่างกัน
เช่น ปัจจุบัน อดีต อนาคต เป็นต้น ชื่อว่า ชั้นวิมุตติ

ข้อ ๑๐๐ ถาม. จงจำแนกปรมัตถธรรมทั้ง ๔ โดยชั้น์ आयตนะ ธาตุ สัจจะ มาดู ?

ตอบ. สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ เข้าในชั้น์ ดังนี้

รูปทั้งหมด ๒๘	นับสงเคราะห์เป็น	รูปชั้น์
เวทนาเจตสิก	นับสงเคราะห์เป็น	เวทนาชั้น์
สัญญาเจตสิก	นับสงเคราะห์เป็น	สัญญาชั้น์
เจตสิกที่เหลือ ๕๐	นับสงเคราะห์เป็น	สังขารชั้น์
จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑	นับสงเคราะห์เป็น	วิญญาณชั้น์
นิพพาน สงเคราะห์โดยชั้น์ ๕ ไม่ได้ จึงเป็น ชั้น์วิมุตติ		

สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ เข้าในอายตนะ ๑๒ ดังนี้

จักขุปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	จักขายตนะ
รูปารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รูปายตนะ
โสตปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	โสตายตนะ
สัททารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	สัททายตนะ
ฆานปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ฆานายตนะ
คันธารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	คันธายตนะ
ชีวหาปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ชีวหายตนะ
รสารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รสายตนะ
กายปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	กายายตนะ

(ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ นับสงเคราะห์เป็น โผฏฐัพพายตนะ

จิตทั้งหมด นับสงเคราะห์เป็น มนายตนะ

เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน นับสงเคราะห์เป็น ัมมายตนะ

สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ เข้าในธาตุ ๑๘ ดังนี้

จักขุปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	จักขุธาตุ
รูปารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รูปธาตุ
โสตปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	โสตธาตุ
สัททารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	สัทธาตุ

ฆานปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ฆานธาตุ
คันธารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	คันธธาตุ
ชีวหาปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ชีวหาธาตุ
รสารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รสธาตุ
กายปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	กายธาตุ

(ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ นับสงเคราะห์เป็น โผฏฐัพพธาตุ

จักขุวิญญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	จักขุวิญญาณธาตุ
โสตวิญญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	โสตวิญญาณธาตุ
ฆานวิญญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	ฆานวิญญาณธาตุ
ชีวหาวิญญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	ชีวหาวิญญาณธาตุ
กายวิญญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	กายวิญญาณธาตุ

สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ นับสงเคราะห์เป็น มโนธาตุ

จิตที่เหลือ ๗๖ นับสงเคราะห์เป็น มโนวิญญาณธาตุ

เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน นับสงเคราะห์เป็น ธัมมธาตุ

สงเคราะห์ปรมาัตถธรรม ๔ เข้าในสัจจะ ๔ ดังนี้

โลกียจิต ๘๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘ นับสงเคราะห์เป็นทุกข
สัจจะ

โลกเจตสิก นับสงเคราะห์เป็น สมุทยสัจจะ

นิพพาน นับสงเคราะห์เป็น นิโรธสัจจะ

องค์มรรค ๘ ที่ในมัคคจิต ๔ นับสงเคราะห์เป็น มัคคสัจจะ

มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๙ ผลจิตตูปบาท ๓๗ นับสงเคราะห์โดยสัจจะ ไม่ได้ จัดเป็น
สัจจวิมุตติ

จบแนวข้อสอบปริจเฉทที่ ๗